

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 3-4 (170) | str. 263–512

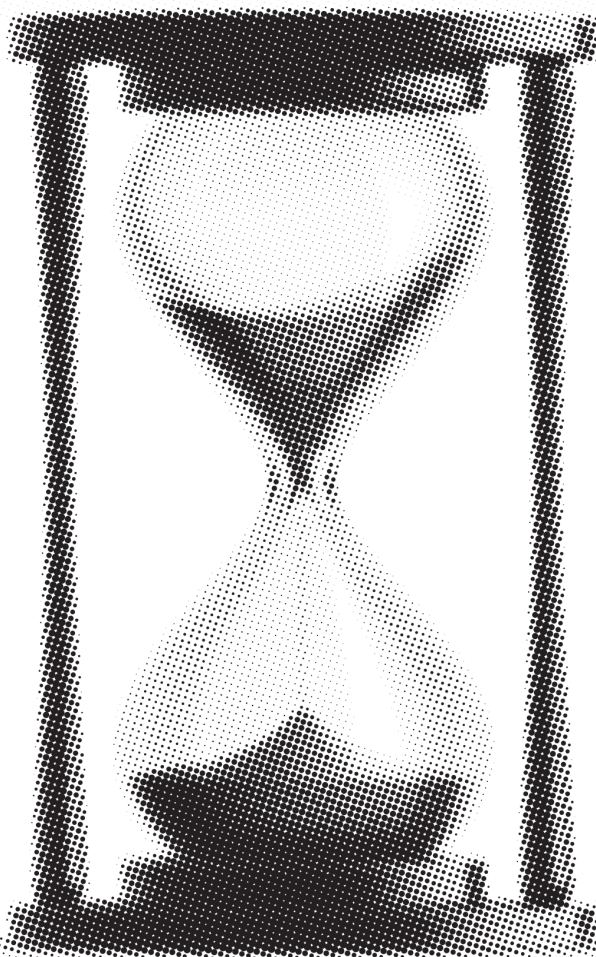

Robin Dolar, *Zgodovina skozi periodizacijo: pojem pozne predmodernosti* • Neva Makuc, *Prva habsburško-beneška vojna in dnevnik Leonarda Amasea iz obdobja 1508–1510* • Nina Ošep, *Gospodarsko poslovanje škofa Tomaža Hrena s podložniki gospostva Gornji* • Jan Lhoták, *Burghership and honorary burghership in the Habsburg monarchy 1848–1918. Honorary categories or conflictual political fields?* • Jan Bernot, *Boj za šolo na Travi. O nacionalni diferenciaciji na obrobju Kočevske v zadnjih desetletjih 19. stoletja* • Janez Mlinar, *Tone Smolej, Ljudmila Štrekelj, pozabljena prva slovenska doktorica zgodovine* • Gašper Gabrijelčič, *The Origins of U.S. Bilateral Foreign Assistance. The Marshall Plan – A Benchmark for Contemporary U.S. Foreign Aid?*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 3-4 (170) | str. 263–512

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. november 2024.

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2024: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanjo Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, december 2024

Naklada: 500 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on November 15, 2024.

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2024): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, December 2024

Print Run: 500 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

Razprave – Studies

- Robin **Dolar**, Zgodovina skozi periodizacijo:
 pojem pozne predmodernosti270–326
 History Through the Lens of Periodization: The Concept of Late
 Premodernity
- Neva **Makuc**, Prva habsburško-beneška vojna in dnevnik
 Leonarda Amasea iz obdobja 1508–1510328–342
 The First Habsburg-Venetian War and Leonardo Amaseo's
 Diary from 1508–1510
- Nina **Ošep**, Gospodarsko poslovanje škofa Tomaža Hrena s podložniki
 gospostva Gornji Grad344–375
 Land surveyor's relief: The influence of cadastral surveys
 on the execution of the land relief in Carniola
- Jan **Lhoták**, Burghership and honorary burghership in
 the Habsburg monarchy 1848–1918.
 Honorary categories or conflictual political fields?376–402
 Meščanstvo in častno meščanstvo v habsburški monarhiji 1848–1918.
 Častne kategorije ali polja političnih konfliktov?
- Jan **Bernot**, Boj za šolo na Travi. O nacionalni diferenciaciji na obrobju
 Kočevske v zadnjih desetletjih 19. stoletja404–420
 Struggle for a School at Trava. On National Differentiation
 on the Outskirts of the Gottschee Region in the Final Decades
 of the 19th Century
- Janez **Mlinar**, Tone **Smolej**, Ljudmila Štrekelj, pozabljena
 prva slovenska doktorica zgodovine422–439
 Ljudmila Štrekelj, the Forgotten First Slovenian Woman
 with a Doctorate in History
- Gašper **Gabrijelčič**, The Origins of U.S. Bilateral Foreign Assistance.
 The Marshall Plan – A Benchmark for Contemporary
 U.S. Foreign Aid?440–469
 Začetki bilateralne zunanje pomoči ZDA.
 Marshallov načrt – zlati standard za sodobno zunanjo pomoč?

Zapisi – Notes

Rok Stergar , Walter Lukan, zgodovinar dunajske šole (ob njegovi osemdesetletnici)	472–477
Walter Lukan, a historian of the Vienna School, on the occasion of his 80th birthday.	

Jubileji – Anniversaries

95 let dr. Eme Umek (Andrej Nared)	480–483
On the Occasion of Dr Ema Umek's 95th Birthday	

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Herwig Wolfram, Rimsko cesarstvo in njegovi Germani: pripoved o izvoru in prihodu (Rok Ribič)	486–489
Lilijana Žnidaršič Golec, Metoda Kokole (ur.), Jurij Slatkonja (1456–1522): od Kranjske do Dunaja (Janez Höfler) ...	490–494
Darja Mihelič, Obzorje duha Istranov zgodnjega novega veka. Popis zapuščine premožnega meščana (1599) (Ignacij Voje)	495–497
Sergije Dimitrijevič, Tuji kapital v gospodarstvu bivše Jugoslavije (Neven Borak)	498–500
Janez Mulec, Življenjska pot matematika Iva Laha (Željko Oset)	501–502

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	504–507
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 78, 2024	508–512
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 78, 2024	

Razprave

Robin Dolar

Zgodovina skozi periodizacijo: pojem pozne predmodernosti

DOLAR, Robin, asist. mag. zgodovine, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, robin.dolar@ff.uni-lj.si
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6390-863X>

Zgodovina skozi periodizacijo: pojem pozne predmodernosti

Zgodovinski časopis, Ljubljana 78/2024, št. 1-2, str. 270–326, 158. cit.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek obravnava periodizacijo zgodovine kot samostojno problematiko. Prvi del se ukvarja s periodizacijo na splošnem nivoju, pri čemer izpostavlja inherentno heterogenost časa. Drugi del se osredotoča na pojma predmodernosti in modernosti z vidika temeljnih razlik med predkapitalističnimi in kapitalističnimi družbami. Tretji del zagovarja tezo, da je obdobje okoli 1450-1750 – obdobje, ki je navadno razumljeno kot zgodnji novi vek – potrebno razumeti kot pozno predmodernost.

Ključne besede: periodizacija, Evropa, zgodnji novi vek, predmodernost, modernost, kapitalizem.

DOLAR, Robin, MA in History, Research Assistant, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, robin.dolar@ff.uni-lj.si

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-6390-863X>

History Through the Lens of Periodization: The Concept of Late Premodernity

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 78/2024, No. 1-2, pp. 270–326, 158 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article deals with the periodization of history as an independent subject of study. The first part deals with periodization on a general level, focusing on the fact that time is inherently heterogeneous. The second part addresses the concepts of premodernity and modernity from the point of view of the fundamental differences between precapitalist and capitalist societies. The third part argues that the period that spans roughly from 1450 to 1750 – the period which is typically understood as the early modern era – should be conceived as late premodernity.

Keywords: periodization, early modern Europe, premodernity, modernity, capitalism.

Uvod: periodizacija evropske zgodovine

»Ali ne obstaja skrajna točka, skrajna meja, ki zamejuje celotno človeško življenje in ga obdaja kakor z bolj ali manj širokim pasom, ki ga je vselej težko doseči in še težje preseči? [...] Te meje se niso od 15. do konca 18. stoletja niti malo spreminjale. In tudi ljudje se niso povzpeli do vrhunca svojih zmogljivosti. [...] Prelom, novosti in revolucije na široki črti mogočega in nemogočega, se je navsezadnje pokazal šele v 19. stoletju, ko se je ves svet zamajal v temeljih«.¹

Periodizacijski okvir, ki še vedno obvladuje osnovno predstavo o evropski zgodovini, je tripartitna delitev na antiko, srednji in novi vek, periodizacija pa je v zgodovinopisju obravnavana kot marginalna tema. V tej razpravi se ukvarjamo s periodizacijo kot neodvisno problematiko, na podlagi česar predlagamo alternativo tripartitni shemi.

Konkretnje se osredotočamo na vprašanja o periodizaciji, ki so povezana z evropskim zgodnjim novim vekom, obdobjem približno 1450–1750. To obdobje se namreč navadno pojmuje kot mešanico predmodernih in modernih značilnosti, zaradi česar je z vidika periodizacije posebej zanimivo. Značilnosti »stare družbe«, kot so samooskrbno kmetijsko gospodarstvo, stanovska družbena organizacija in ideološka dominacija religije, sobivajo z značilnostmi »nove družbe«, kot so globalizacija, centralizacija oblasti, tehnološke inovacije tiska, smodnika in kompasa ter novi miselni tokovi humanizma, renesanse, znanstvene revolucije in razsvetljenstva.² Kako opredeliti takšno obdobje?

Hkrati in povezano opisujemo odnos med sodobnim historičnim materializmom in razpravami o periodizaciji, ki ga razumemo kot komplementarnega.³ Historični materializem je namreč tista družboslovna teorija, ki po našem mnenju omogoča najboljše utemeljeno obravnavo periodizacijskih problemov, hkrati pa so premisleki o periodizaciji tisti, ki nam omogočajo opredelitev časovnih vidikov historičnega materializma. S tem pristopom polemiziramo po eni strani s homogenim pojmovanjem časa, ki ga predlaga Hartmut Rosa, po drugi pa s heterogenim, ampak nezadostno integriranim pojmovanjem časa, ki je značilna za analovsko šolo.⁴

¹ Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja I*, str. 15–16.

² Scott, *Introduction: »Early Modern« Europe and the Idea of Early Modernity*, str. 1–33.

³ Rutar, *Sodobni zagovor historičnega materializma*.

⁴ Rosa, *Social Acceleration*; Braudel, *Dinamika kapitalizma*; Le Goff, *Za drugačen srednji vek*, str. 53–73.

Razprava je razdeljena na tri sklope. Po epistemoloških opombah se v prvem delu ukvarjamo s splošno teorijo periodizacije, v kateri opredelimo osnovne pojme, ki so potrebni za nadaljnjo argumentacijo. V drugem delu opisujemo časovne odnose predmodernosti in modernosti z vidika razlike med predkapitalističnimi in kapitalističnimi družbami. Na tej podlagi v tretjem delu argumentiramo, da je obdobje 1450–1750 smiselno razumeti kot pozno predmoderno obdobje, medtem ko dolgo 19. stoletje predstavlja začetek modernosti. Na koncu sledi krajša repriza o pomenu razprav o periodizaciji in o najprimernejši osnovni podobi zgodovine.

Epistemološke opombe

Pred začetkom velja izpostaviti dve epistemološki opombi.

Prvič, razprava zajema obsežno vsebino, zaradi česar vsebuje vrsto poenostavitv. Osredotočamo se zgolj na teme, ki so neposredno povezane s teorijo periodizacije in z opredelitvijo obdobja 1450–1750, s čimer zapostavljamo mnogo problematik, ki so s temi temami povezane.⁵ Tako na primer naša obravnava osnovnih značilnosti temporalnosti ali pa osnovnih pojmov historičnega materializma ni izčrpna, ampak izpostavljamo zgolj tisto, kar je pomembno za nadaljnjo argumentacijo.⁶ Podobno pri periodizacijskih vprašanjih obravnavamo zgolj probleme, ki so neposredno povezani z našo glavno temo, medtem ko se na primer vprašanja odnosa med antiko in srednjim vekom dotaknemo zgolj posredno. Vse opredelitve, ki sledijo, so torej smiselne v kontekstu te razprave, medtem ko bi v drugih kontekstih morda potrebovale drugačno obdelavo.

Drugič, razpravo razumemo kot obravnavo časovnih vidikov določene družboslovne paradigme, in ne kot samosvoj razlagalni aparat. To se morda zdi samoumevno, ampak nasprotno na primer trdi Rosa, ki čas vidi kot posebno dimenzijo, zaradi katere je treba razviti neke vrste novo sociološko teorijo.⁷ Sami čas razumemo preprosto kot inherentni del vseh vzročnih mehanizmov.

⁵ Za nekatere splošne razprave o periodizaciji gl.: Green, *Periodization in European and World History*, str. 13–53; Le Goff, *Must We Divide History Into Periods?*; Stearns, *Periodization in World History: Challenges and Opportunities*, str. 83–109; Pomian, *Red časa*, str. 115–177; Štuhec, *Klare Trennlinien oder verschwommener Berührungsraum?*, str. 85–94.

⁶ Čas je seveda zelo obsežna tematika, s katero se ukvarjajo v številnih disciplinah. Za našo razpravo je najpomembnejša naslednja literatura: Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*; Giddens, *The Nation-State and Violence*; Koselleck, *Pretekla prihodnost*; Pomian, *Red časa*; Rosa, *Social Acceleration*; Rossum, *History of the Hour*.

⁷ Rosa, *Social Acceleration*, str. 63–93.

1 Teorija periodizacije

1.1 Preliminarni komentarji

Klasifikacija: diferencialno razvrščanje v enote

Periodizacija je klasifikacija zgodovine. Klasifikacija je v najsplošnejšem smislu kognitivni proces, s katerim določeno celoto delimo na posamezne dele oziroma enote glede na razlike, ki jih med njimi zaznamo. Do takšnih delitev ne pridemo zgolj na podlagi notranjih značilnosti posameznih enot (substancionalno), ampak glede na razlike z drugimi enotami (diferencialno), s katerimi se specifična posameznih enot šele vzpostavi. Periodizacija je torej delitev zgodovine (celote) na posamezne dele (enote) glede na značilnosti, ki jih ločujejo od drugih delov: agrarna doba se kot posebna enota vzpostavi glede na razlike z dobami, ki niso agrarne, se pravi glede na dobo lova in nabiralništva ali dobo prevlade industrije. Za razprave o periodizaciji, v kateri se sprašujemo o primernosti določenih klasifikacijskih enot, je torej pomembna njihova specifična glede na druge enote, njihovo mesto v širšem kontekstu, mesto določenega obdobja v svetovni zgodovini. Če se omejimo zgolj na obdobje, ki je predmet naše obravnave, o periodizaciji ne moremo razpravljati.

Obče in omejeno: bolj in manj pomembni deli enot

Izraza »obče« in »omejeno« uporabljamo kot notranjo delitev enot (rezultatov klasifikacije) na bolj in manj pomemben del, ne glede na to, za kakšne vrste enote gre. Tako lahko na primer rečemo, da je bila renesansa do sredine 15. stoletja omejena na Italijo, medtem ko se je vsesplošno razširila v 16. stoletju, pri čemer je enota analize Evropa; ali pa, da je bila webrovska racionalnost v omejeni obliki prisotna že v srednjeveških samostanih, medtem ko je na občo raven lahko prišla šele z reformacijo, pri čemer enoto analize predstavlja evropska družba. Delitev na omejene in obče značilnosti je implicitno seveda stalno v rabi, tukaj pa jo uporabljamo eksplicitno, ker je za nas relevanten nivo shematičnosti, ki ni povezan z vrsto enote, o kateri govorimo. Ne glede na to, ali govorimo o družbi, o Afro-Evraziji ali pa o glasbi, lahko na shematskem nivoju govorimo o bolj ali manj pomembnih delih teh enot.⁸

Čas: prej-potem, ritmi zgodovine in sočasnost neistočasnega

Periodizacija je diahrona klasifikacija ali klasifikacija v času, delitev zgodovine na časovne enote ali obdobja. Čas pomembno vpliva na način klasifikacije.⁹

⁸ Pomian na nekoliko podoben način, torej prav tako v zelo različnih kontekstih, uporablja izraza »lokalni« in »globalni« čas. Pomian, *Red časa*, str. 107–114.

⁹ To podpoglavje je v grobem osnovano na Koselleckovem povzetku najosnovnejših značilnosti časa, ki so znani že od antike. Te značilnosti razlagamo nekoliko po svoje. Koselleck, *Pretekla prihodnost*, str. 125–138.

Vse enote se spreminjajo s potekom časa. Najosnovnejša razsežnost časa je, da obstaja minimalna vzročna povezava med prejšnjim in kasnejšim stanjem ali (najpreprosteje) »prej-potem«.¹⁰ Če opišemo način in potek tega, kako se nekaj spreminja, stanje »prej« in »potem« postavimo v zaporedje, ki ni arbitrarno. Pri tehnoloških inovacijah lahko na primer opišemo težnjo, da jih ljudje v splošnem sprejemajo, če predstavljajo izboljšavo glede na starejše tehnologije: mobilni telefoni so postali splošno sprejeti, ker predstavljajo izboljšavo v primerjavi s stacionarnimi. Mobilni telefoni (kasnejše stanje) so torej v vzročnem odnosu do stacionarnih (prejšnje stanje), tako da bi naredili napako, če bi zamenjali zaporedje, v katerem so se pojavili. V nasprotnem primeru, če minimalne vzročne povezanosti ne bi bilo, bi bili diahroni odnosi arbitrarni, razsežnost prej-potem pa brezpredmetna.¹¹

Vse enote se s potekom časa nearbitrarno spreminjajo, ampak različne enote se spreminjajo na različne načine, z različnimi časovnimi dinamikami oziroma časovnicami. Ali drugače, ker se enote spreminjajo na različne načine, obstajajo različni »ritmi zgodovine«: »Znanost, tehnologija, politične institucije, konceptualne spremembe, civilizacije [različne vrste enot] [...] imajo vse lastni ritem življenja in rasti [imajo vse svoje časovnice]; nova zgodovina konjunktur bo končana šele takrat, ko bo vse popisala in združila v celoten orkester«.¹² Vsaka enota predstavlja svojo »progo«, ima svoj posebni način razvoja, ki se vsaj minimalno razlikuje od drugih »prog«. Čas je torej inherentno heterogen.

Posledica te heterogenosti je tudi razsežnost časa, ki je za nas najpomembnejša in ki jo je Reinhart Koselleck poimenoval »sočasnost neistočasnega«.¹³ Ker se različne enote spreminjajo na različne načine, v istem obdobju soobstajajo značilnosti, ki so prvotno nastale v različnih obdobjih: v 17. stoletju soobstajajo čarovniški procesi in Newtonova fizika, v 19. stoletju industrializirane in predindustrijske države, v sodobnih mestih gotske cerkve in nebotičniki. Do takšnega soobstoja starejših in novejših značilnosti pride v vsakem obdobju, ker je sočasnost neistočasnega osnovna razsežnost časa. Vsa obdobja so torej mešanice časov.

1.2 Osnovni pojmi teorije periodizacije

Sprememba perspektive: od posameznih enot k sinhronim odnosom

Sočasnost neistočasnega je tudi osrednji problem periodizacije. Za nadaljnjo razpravo si bomo izbrali tale primer: v 19. stoletju soobstajata delno industrializirana Evropa in neindustrijska, oziroma celo reagrarizirana Kitajska, saj je tam manufakturni sektor v času 19. stoletja propadal.¹⁴ Če nekoliko poenostavimo, v

¹⁰ Prav tam, str. 130–133.

¹¹ Za vzpostavitev te razsežnosti ni treba določiti vzročnih povezav med vsemi prejšnjimi in kasnejšimi stanji, saj je spreminjanje različnih enot povezano, kar pomeni, da ima vzpostavitev nekaterih vzročnih povezav posledice za celotni potek časa. Prepletenost vseh enot je tudi eden od razlogov, da je čas ireverzibilen.

¹² Braudel, *On History*, str. 30. Prev. R. D.

¹³ Koselleck, *Pretekla prihodnost*, str. 127–128.

¹⁴ Allen, *Global Economic History*, str. 6–8.

tem primeru obstaja ena enota, ki jo zaznamuje predmoderna značilnost, in druga, ki jo zaznamuje moderna. Osnovno vprašanje periodizacije je: katero značilnost izpostaviti, starejšo ali novejšo? Ali je 19. stoletje moderno? Če se osredotočimo na same enote, lahko rečemo, da z vidika Evrope je, z vidika Kitajske pa ne; če izpostavimo eno enoto, je obdobje moderno, če drugo, pa je predmoderno.

Toda pri sočasnosti neistočasnega seveda ne gre le za to, da v istem obdobju soobstajajo značilnosti, ki so prvotno nastale v različnih obdobjih, ampak tudi za to, da so (pogosto) medsebojno povezane, da druga na drugo vplivajo na različne načine: Kitajska se je reagrarizirala *zaradi* vojaškega in ekonomskega pritiska Evrope, ki je bil posledica njene industrializacije. Novejša značilnost ene enote preko sinhronega odnosa vpliva na časovno dinamiko druge.

To je tudi začetna točka teorije periodizacije, namreč premik iz osredotočanja na posamezne enote k osredotočanju na povezave med enotami. Osnovni predmet periodizacije so torej *sinhroni odnosi* med različnimi značilnostmi: način, kako se odločimo, ali med dvema obdobjema obstaja kontinuiteta, je v tem, da se vprašamo, ali obstaja kontinuiteta v sinhronih odnosih med značilnostmi teh obdobji (in ne v tem, da se vprašamo, ali obstaja kontinuiteta po posameznih značilnostih). Osnovni razlog, zakaj na ta način lahko periodiziramo, je preprosto ta, da v sinhronem odnosu lahko zajamemo tako sinhrono kot diahrono razsežnost časa hkrati, zaradi česar se pojem, ki ta odnos označuje, imenuje sočasnost neistočasnega. Posamezne enote, če jih obravnavamo ločeno, označuje le diahrona razsežnost časa.

Odgovor na zgornje vprašanje je posledično pritrdilen, 19. stoletje je moderno, saj se je odnos med Evropo in Kitajsko v tem stoletju pomembno spremenil. Na tem primeru periodiziramo tako, da obravnavamo sinhroni odnos med tema dvema regijama v različnih obdobjih (v srednjem veku, v zgodnjem novem veku, v 19. in 20. stoletju) in se nato odločamo, kdaj se je ta odnos pomembno spremenil (večji del zgodovine je bila Evropa v trgovskem deficitu v primerjavi z Azijo, kar se pomembno spremeni šele v sredini 19. stoletja). Ne obravnavamo posameznih enot in njihovih notranjih sprememb (ne sprašujemo se, kdaj se je Evropa industrializirala), ampak obravnavamo sinhroni odnos med enotami in njegovo spremembo (sprašujemo se, kdaj je Evropa začela prevladovati nad Kitajsko).

To je seveda zgolj en primer, ampak pri vprašanjih o periodizaciji *vedno* pride do enakega problema, namreč do soobstoja starejših in novejših značilnosti v določenem obdobju. Posledično je opisana obravnava tudi edini način periodiziranja: pristopi, ki vnaprej določajo specifični kriterij, na primer nekaj, kar predstavlja radikalno novost, se problema periodizacije lotijo z napačnega konca že v prvem koraku, saj se je ta radikalna novost (lahko) zgodila samo v določenih enotah, in ne v drugih. Razprave o periodizaciji je treba začeti na shematskem nivoju in na osnovi spoznanja, da so predmet periodizacije sinhroni odnosi med enotami, in ne enote same.

Zgodovinski prelom: sprememba sinhronega odnosa v kratkem časovnem obdobju

Na podlagi te spremembe lahko opredelimo tudi druge pojme, ki so pomembni za razprave o periodizaciji. Izraz »prelom« se v navezavi na zgodovino uporablja kot meja med dvema obdobjema, torej je tesno povezan s problemom periodizacije.¹⁵ To pojmovno vez je smiselno obdržati, a jo je treba glede na zgoraj povedano dopolniti: zgodovinski prelom je sprememba sinhronega odnosa med enotami, ki so v kontekstu določene razprave pomembne. Ali drugače, zgodovinski prelom je tista sprememba, ki povzroči spremembo sinhronega odnosa med obravnavanimi enotami.

Za zgornji primer lahko rečemo, da zgodovinski prelom ni prva faza industrijske revolucije (faza strme ekspanzije tekstilne manufakture), saj ta ni povzročila pomembne spremembe odnosa med Evropo in Kitajsko. Zgodovinski prelom v tem primeru predstavlja druga faza industrijske revolucije (faza parnega stroja, železnic in parnikov), saj se je šele kot posledica te faze odnos med obema regijama pomembno spremenil. Osnovno vprašanje ni, katera od obeh faz sama po sebi predstavlja večjo preobrazbo evropskega gospodarstva, ampak katera je tista faza, ki predstavlja pomembno spremembo odnosa med Evropo in Kitajsko.

Poleg tega osnovnega dopolnila je za opredelitev zgodovinskega preloma pomembnih še nekaj drugih obrazložitev. Meje med obdobji, če naj bodo res meje, morajo biti krajše od samih obdobji, zaradi česar se mora prelom zgoditi v kratkem časovnem obdobju. »Kratko« ni absolutni kriterij, kar bi pomenilo določeno število dni, let ali desetletij, ampak je relativni kriterij, kar pomeni, da se kratko obdobje lahko določi samo glede na druga, daljša obdobja. Pri obravnavi bitke, ki traja en dan, procesa, ki traja nekaj desetletij, ali pa strukture, ki obstaja več stoletij, lahko kratko obdobje pomeni nekaj ur, nekaj let ali pa nekaj desetletij. »Spremembe okoli leta 1500« na primer pomenijo spremembe, ki so se zgodile v desetletjih okoli te letnice (odkritje Amerike, reformacija, začetek dolgega 16. stoletja itn.), kar je kratko obdobje glede na okvir analize, v tem primeru glede na stoletja, ki opredeljujejo srednji vek na eni in zgodnji novi vek na drugi strani. Zgodovinski prelom je torej sprememba sinhronega odnosa med obravnavanimi enotami, ki se zgodi v kratkem časovnem obdobju.¹⁶

Ta definicija pa je še vedno preveč shematska, saj z njo lahko opisujemo zelo različno intenzivne spremembe v zelo različnih kontekstih. Natančnejšo opredelitev lahko dosežemo z uporabo pojma »primerljivih prelomov«, to je prelomov, ki so

¹⁵ SSKJ, *Prelom*, <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=prelom> (Dostop: februar 2024). Obstoječe razprave o pojmu zgodovinskega preloma po našem mnenju niso zadostne. Za nekatere primere gl.: Launius, *What Are Turning Points in History, and What Were They for the Space Age?*, str. 19–39; Mazlish, *Ruptures in History*, str. 32–33.

¹⁶ To je tudi osnovna razlika med prelomom in prehodom: prehod ni meja med obdobji v istem pomenu kot prelom, saj ni nujno kratko časovno obdobje. Prehodna obdobja so lahko sama predmet analize v enakem smislu kot »neprehodna« obdobja, kar pomeni, da jih treba je prav tako zamejiti. (Tudi mejna obdobja so lahko predmet analize, ampak kot meje, torej po definiciji v drugačnem smislu kot obdobja, katerih meje predstavljajo.)

primerljivi 1) po stopnji diskontinuitete, ki jo prinašajo,¹⁷ in 2) po geografskih in tematskih kontekstih, v katerih so se spremembe zgodile. Nekateri primeri primerljivih prelomov so poljedelska in industrijska revolucija v svetovni zgodovini, Newtonova in Einsteinova revolucija v zgodovini fizike ter menjave režimov, ki so nastopile z obema svetovnima vojnoma in osamosvojitvijo v slovenski zgodovini (medtem ko spremembe, ki jih prinese delna liberalizacija v sredini 60. let, z menjavami režimov niso primerljive). Določitev primerljivosti prelomov seveda nikoli ne more biti povsem natančna, ampak je nujna, če želimo pojem zgodovinskega preloma uporabljati sistematično.

Na vprašanje, ali lahko spremembe okoli leta 1500 opredelimo kot prelom, tako odgovor ni preprosto »da« ali »ne«, ampak je na primer v tem, da te spremembe sicer predstavljajo prelom, saj predstavljajo mejo med dvema obdobjema, ne predstavljajo pa preloma, ki je primerljiv z dvojno (industrijsko in francosko) revolucijo.¹⁸ Tako spremembe okoli leta 1500 kot dvojno revolucijo lahko opredelimo kot zgodovinska preloma, ampak ta preloma med seboj nista primerljiva. Podobno spontano počnemo že z delitvijo zgodovine na obdobja in podobdobja: iz tripartitne delitve na antiko, srednji in novi vek na primer sledi, da spremembe okoli leta 1000 in 1300 (notranje meje srednjega veka) niso primerljive s spremembami okoli leta 500 in 1500 (njegove zunanje meje). Implicitno torej na tak način že delimo zgodovino, določitev primerljivosti prelomov pa takšno uporabo le posploši.

Pojem preloma je seveda lahko definiran tudi drugače, na primer kot epistemološki prelom, to je kot (poenostavljeno rečeno) sprememba v mišljenju, v kateri zavržemo prejšnja prepričanja in utemeljimo nova spoznanja.¹⁹ Pri takšni definiciji je poudarek na radikalnosti spremembe znotraj določene enote, kar je lahko zanimiva in uporabna definicija tega pojma. Razlog za opisano opredelitev *zgodovinskega* preloma je v tem, da upošteva inherentno heterogenost časa, zaradi česar je sprememba znotraj določenih enot pomembna samo v povezavi s spremembo sinhronih odnosov med enotami, ne sama na sebi. Ali drugače, če rečemo »zgodovinski«, to pomeni čas, kar pomeni heterogene časovnosti, kar pomeni sočasnost neistočasnega, kar pomeni, da se moramo osredotočiti na sinhrono odnose, kar pomeni, da je prelom sprememba sinhronih odnosov, in ne posameznih enot. Pojmi preloma, ki se osredotočajo zgolj na spremembe znotraj posameznih enot, ne upoštevajo osnovnih razsežnosti časa.

¹⁷ Pojem preloma se pogosto povezuje s popolno diskontinuiteto, kar nima smisla, saj popolna diskontinuiteta v zgodovini ne obstaja. Prelomi so tista kratka obdobja, ki v primerjavi z drugimi kratkimi obdobji izkazujejo več diskontinuitete.

¹⁸ Hobsbawm, *Čas revolucije*, str. 1–4.

¹⁹ Po Bachelardu do znanstvenega mišljenja lahko pridemo zgolj z epistemološkim prelomom, s katerim zavržemo samodejni »zdravi razum«. Bachelard, *Oblikovanje znanstvenega duha*.

Ekskurz o dogodkih

Dogodki so imeli tradicionalno posebno mesto v razpravah o periodizaciji, saj predstavljajo jasno določljivo točko, s katero se da razmejiti dve obdobji.²⁰ Postopoma pa so se namesto poudarjanja posameznih dogodkov vse bolj uveljavili izrazi, kot so »spremembe okoli leta X«, do česar je najverjetneje prišlo skupaj z upadom pomena politične in vzponom pomena gospodarske in socialne zgodovine v zgodovinopisju 20. stoletja.²¹ Novi pristopi k analizi preteklosti so vplivali tudi na periodizacijo, saj je postajalo vse bolj jasno, da niti tako velika dogodka, kot sta padec Rima in odkritje Amerike, nista temeljno spremenila gospodarskih in socialnih struktur predmodernosti. Izraza »spremembe okoli leta 500« in »spremembe okoli leta 1500« torej predstavljata relativizacijo pomembnosti enega dogodka in nakazujeta na meje med obdobji, ki niso povsem jasne.

Takšen »razvoj dogodkov« je logičen, ampak ne brez zadržkov: v nekaterih primerih so imeli posamezni dogodki dejansko tako velik učinek, da jih je smiselno posebej izpostaviti. Obe svetovni vojni sta na primer znatno zmanjšali dohodkovno in premoženjsko neenakost zahodnih družb, ki je bila pred tem na relativno visoki stopnji vse 19. stoletje.²² Širše lahko rečemo, da so največji dogodki 20. stoletja neposredno in dolgotrajno spremenili številne družbene strukture v smislu, kot jih dogodki v starejši zgodovini niso. Osnovni razlog za to moramo iskati v posledicah modernizacije: moderna oblast ima bistveno večjo tehnično zmožnost za spremembe, kot jo je imela predmoderna, svet je medsebojno povezan kot še nikoli doslej, sodobne vojne imajo vse večji uničujoči potencial itn. Zaradi teh sprememb so se pogoji za »domet« dogodkov, za to, kaj vse lahko dogodki spremenijo, s časom bistveno spremenili. Padec Rima in odkritje Amerike nista *mogla* spremeniti družbenih struktur v smislu, kot sta jih lahko obe svetovni vojni.

Vprašanje o pomembnosti dogodkov moramo torej historizirati, saj se je vpliv, ki ga imajo na družbo, s časom bistveno povečal. V splošnem lahko rečemo, da so zaradi sprememb, ki jih je prinesla modernizacija, dogodki v novejši zgodovini pomembnejši, kot so bili v starejši. To je tudi razlog, da za predmoderna obdobja zgodovinarji vse bolj uporabljajo izraz »spremembe okoli leta X«, za periodizacijo 20. stoletja pa večina še naprej izpostavlja obe svetovni vojni in padec Sovjetske zveze: ti dogodki imajo popolnoma drugačen pomen, kot so ga imeli dogodki v starejši zgodovini.

²⁰ Tukaj uporabljamo pojem dogodka na način, ki je tudi zelo blizu spontani rabi tega pojma med zgodovinarji. Koselleck, *Pretekla prihodnost*, str. 139–151. Poleg tega obstaja vrsta drugih pojmovanj dogodka, ki jih tukaj ne bomo obravnavali. Za kratki pregled zgodovine tega pojma gl.: Pomian, *Red časa*, str. 23–52.

²¹ Ta predpostavka sloni na splošnem poznavanju zgodovine zgodovinopisja in razprav o periodizaciji. S spremembo pojmovanja zgodovine mislimo predvsem na analovsko šolo: Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*.

²² Piketty, *A Brief History of Equality*, str. 30–47.

Zgodnje, visoko, pozno: obdobja kot mešanice časov

S poudarkom na sinhronih odnosih lahko opredelimo tudi zgodnja, visoka in pozna obdobja, pojme, ki se jim pri periodizaciji ne moremo izogniti.

Pozna obdobja, ki so v kontekstu naše razprave najpomembnejša, v prvi vrsti zaznamuje kontinuiteta z značilnostmi predhodnega obdobja, četudi te značilnosti s potekom časa dobijo nekoliko drugačno obliko.²³ Toda v takšnih obdobjih začnejo hkrati vznikat tudi značilnosti prihodnih obdobj, s čimer se zastavi osnovno vprašanje periodizacije, ali poudariti starejše ali novejše značilnosti. Za primer bomo vzeli pozni srednji vek: nekatere starejše značilnosti tega obdobja so vsesplošna kriza zaradi kuge in vojn, relativno velika moč neodvisnih aristokratov ter prevlada srednjeveških mentalitet, kot sta viteški ideal in sholastika, medtem ko novejše značilnosti tega obdobja vključujejo italijansko renesanso, začetek uporabe smodnika in prvo fazo pomorskih odkritij.²⁴ Ali je obdobje 1300–1500 srednjeveško ali zgodnje novoveško? Johan Huizinga v klasičnem delu *Jesen srednjega veka* trdi, da moramo to obdobje razumeti kot zaton srednjega veka, pri čemer na različne načine minimalizira pomen novejših značilnosti 14. in 15. stoletja, posebej pomen humanizma in renesanse.²⁵

Ob prav takem problemu pa se najdemo pri zatonu vsakega obdobja: pozna antika ima nekatere značilnosti zgodnjega srednjega veka, »pozni zgodnji srednji vek« (850–1000) nekatere značilnosti visokega srednjega veka, pozno 19. stoletje nekatere značilnosti dvajsetega itn. Vsaka jesen že napoveduje zimo. To dvojnost lahko rešimo le tako, da obdobja že v osnovnem pogledu razumemo kot mešanice časov, iz česar sledi, da so novejše značilnosti *notranji del* poznih obdobj, del njihove definicije. Pomembna je vrsta sinhronega odnosa med starejšimi in novejšimi značilnostmi: pozna obdobja so obdobja, v katerih na obči ravni prevladujejo starejše značilnosti, hkrati pa so v njih prisotne tudi novejše, le da so te prisotne v omejeni obliki. Ta vrsta mešanice časov – prevlada starejših značilnosti na obči ravni in prisotnost novejših v omejeni obliki – opredeljuje pozna obdobja.

Na primeru poznega srednjega veka bi torej lahko argumentirali, da so novejše značilnosti v njem na različne načine omejene: humanizem in renesansa sta omejena na Italijo, medtem ko v veliki večini Evrope prevladujejo srednjeveške mentalitete; kljub začetkom uporabe smodnika imajo v največjih vojnah 14. in 15. stoletja pomembnejšo vlogo starejše tehnologije; do posledic, ki so jih portugalska in španska odkritja imela za evropsko družbo, še ni prišlo, itn.²⁶ Pri tem je treba poudariti, da je omejena prisotnost novejših značilnosti argument *za* in ne proti poznosti določenega obdobja. Huizingi torej ne bi bilo treba trditi, da je italijanski humanizem podaljšek srednjeveške miselnosti, saj omejena prisotnost značilnosti,

²³ Za krajšo razpravo o poznih obdobj gl.: Vanwesenbeeck, *Huizinga, Theorist of Lateness*, str. 245–258.

²⁴ Za podrobnejšo opredelitev tega obdobja gl.: Štuhec, *Okvir in platno: Jan Huizinga in njegova Jesen srednjega veka*, str. 571–589; Hollister in Bennett, *Medieval Europe*, str. 323–384.

²⁵ Huizinga, *Jesen srednjega veka*, str. 59–61, 109–114, 527–545.

²⁶ Gl. npr.: Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja I*, str. 193–204; Prav tam, *II*, str. 160–174.

ki jih navadno povezujemo z zgodnjim novim vekom, pravzaprav govori v prid njegovi tezi o obdobju 1300–1500.

Zgodnja obdobja so obdobja, v katerih so tako starejše kot novejše značilnosti prisotne v omejeni obliki (primer v nadaljevanju je zgodnji srednji vek). V zgodnjih obdobjih se je namreč prevlada starejših značilnosti že končala (zaton Rimskega cesarstva), kar je za seboj pustilo nekatere sledove (krščanstvo), medtem ko se značilnosti obdobja, ki mu sledi, še niso povsem oblikovale (krščanska cerkev še ni centralizirana). V zgodnjih obdobjih so torej nekatere značilnosti predhodnih in prihodnih obdobjih prisotne, druge pa »manjkajo«, kar je tudi razlog, da so pogosto označena kot prehodna obdobja, saj so ravno po definiciji obdobja, v katerih ne prevladujejo niti starejše niti novejše značilnosti.

Osnovna shematska razlika med zgodnjimi in poznimi obdobji je torej v tem, da v zgodnjih starejše značilnosti niso več prevladujoče, medtem ko pozna obdobja zaznamuje ravno prevlada starejših značilnosti. Obe obdobji sta mešanici časov, ampak sinhroni odnos te mešanice je drugačen.

Visoka obdobja so obdobja, ki združujejo značilnosti zgodnjih in poznih obdobj, zaradi česar z vidika periodizacije niso posebej zanimiva. Pri opredelitvah obdobj je najpomembneje, da jih že v osnovnem pogledu razumemo kot mešanice različnih značilnosti.

Dojemanje časa: mešanica časov v subjektih

Zgodovina časa je hkrati tudi zgodovina subjektivnega dojemanja časa: vsi imamo določeno predstavo o lastnem položaju v zgodovini, določeno pojmovanje poteka lastnega življenja, določene vsakodnevne ritme. Kakršnekoli razprave o času morajo torej vključevati tudi vprašanje, kako čas pojmujejo družbeni akterji.

To pojmovanje pa seveda ne obstaja v vakuumu, saj subjektivno dojemanje časa posameznikov pogojujejo časovni vidiki družbenega konteksta, v katerega so vpeti.²⁷ Dojemanje časa srednjeveškega rokodelca je na primer tesno povezano z njegovimi vsakodnevnimi opravili. Rokodelec čas razume skozi ta opravila: čas, ki je potreben za proizvodnjo določenega izdelka, predstavlja eno časovno enoto.²⁸ Delavec v sodobni industrijski tovarni pa čas razume popolnoma drugače, neodvisno od opravil določenega delovnega dne: ena ura je vedno šestdeset enako dolgih minut. Abstraktno dojemanje časa se nam zdi samoumevno, dejansko pa je posledica tehnologije mehanskih ur, ki ga sploh omogočajo, in tudi institucij, preko katerih določeno dojemanje časa ponotranjimo (šole, tovarne itn.). Dva različna družbena konteksta sta torej povezana z dvema radikalno različnima pojmovanjema časa.²⁹

²⁷ To povezavo lahko razumemo kot časovni izraz problematike odnosa med agansom in strukturo. Rosa, *Social Acceleration*, str. 4–13.

²⁸ E. P. Thompson tesno povezanost med opravili in pojmovanjem časa v angleščini imenuje »task-orientation«. Thompson, *Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism*, str. 60.

²⁹ Z materialističnega vidika lahko rečemo, da so »objektivna pojmovanja časa in prostora nujno oblikovana skozi materialne prakse in procese, s katerimi se družbeno življenje reproducira«. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, str. 204. Prev. R. D.

Vsak družbeni kontekst pa zaradi inherentne heterogenosti časa vsebuje časovne značilnosti različnih obdobj, kar pomeni, da se ta raznolikost zrcali tudi znotraj subjektov. Med zgornjo dihotomijo predmodernega dojemanja časa, ki je kvalitativno, in modernega dojemanja časa, ki je abstraktno, namreč ni popolne diskontinuitete. Osnovni okvir, s katerim industrijski delavec organizira svoj čas, je res delovni dan, ki sledi načelom abstraktnega časa (vsak dan od 8h do 16h), ampak v popoldanskem času je njegov način organizacije časa bistveno bolj sproščen. Z znanci se morda dogovori za nenatančno določen čas (nekaj ur), za konec druženja pa se odloči po občutku (pitje piva prekine, ko noče več poslušati osebnih problemov sogovornika, ne pa ob točno določeni uri). Preprosto rečeno, del dneva, ko gre delavec v službo, je čas, organiziran po načelu abstraktnega časa, popoldanski del dneva pa v vsaj v nekaterih vidikih po načelu kvalitativnega časa. To dvojnost lahko razumemo kot mešanico časov v subjektih: v sodobni organizaciji časa vsi inherentno uporabljamo značilnosti, ki so povezane tako s predmodernim kot z modernim dojetjem časa, principi obeh soobstajajo znotraj vsake osebe.³⁰

V tem primeru se ponovno zastavlja osnovni problem periodizacije, namreč soobstoj starejših in novejših značilnosti, kar pomeni, da moramo ponovno obravnavati sinhroni odnos med temi značilnostmi. Posledično lahko argumentiramo, da je dojetje časa industrijskih delavcev moderno, saj osnovni okvir organizacije časa določa delavnik, ki postavlja omejitve in določa vlogo bolj sproščenega popoldanskega časa. En način organizacije časa je podrejen drugemu. Ta sinhroni odnos – obči okvir določajo moderne značilnosti, znotraj katerega so v omejeni obliki prisotne predmoderne – lahko razumemo kot moderno dojetje časa, ki torej inherentno vsebuje nekatere značilnosti predmodernosti.

Družbe kot mešanice časov

V zgornjem primeru smo opisovali dojetje časa posameznih družbenih akterjev, nismo pa obravnavali časa človeških dejavnosti v celostnem smislu. V ta namen moramo premisliti, kako lahko najboljše opredelimo časovne vidike družbenih formacij.

Za izhodišče bomo vzeli opredelitev obdobj oziroma družb, ki jo predlaga Hartmut Rosa. Po Rosi so za predmodernost značilni: nadgeneracijski tempo sprememb, to je tempo sprememb, ki je nižji od tempa menjave generacij (življenje otrok je navadno zelo podobno življenju njihovih staršev); zaposlitvene in družinske strukture, ki so medgeneracijsko stabilne (otroci navadno podedujejo zaposlitev staršev); in časovna perspektiva, v kateri se prostor izkustva in horizont pričakovanja skladata, kar je povezano s cikličnim dojetjem časa (prihodnost je pojmovana kot preslikava preteklosti).³¹

³⁰ Predmoderni vidiki se v modernem dojetju časa seveda pojavijo v drugačni vlogi in obliki.

³¹ To je le poenostavljeni povzetek nekaterih značilnosti, s katerimi se Rosa podrobneje ukvarja skozi celotno knjigo. Rosa, *Social Acceleration*, str. 290.

V takšni, seveda shematsko poenostavljeni tipologiji so povezani makro-ekonomski indikatorji (tempo sprememb), družbene kategorije (zaposlitvene in družinske strukture) in subjektivno dožemanje časa posameznikov, ki delujejo znotraj takšnih družb (razumevanje preteklosti in prihodnosti). V družbi, v kateri so elementi statičnosti sistemsko pomembnejši kot elementi dinamičnosti (makro-ekonomski indikator), se zaposlitvene strukture večinoma prenašajo iz generacije v generacijo (družbena kategorija), kar vodi v statično ali ciklično pojmovanje časa (subjektivno dožemanje). Vsi ti vidiki se pogojujejo.³²

Z našega vidika je Rosov pristop problematičen, saj ne upošteva osnovnega dejstva, da se različne družbene sfere razvijajo na različne načine. V predstavljenem opisu ni razlikovanja med prostorskimi delitvami, na primer med časom mesta in časom podeželja, ali pa med družbenimi razredi, na primer med časom kmeta in časom trgovca. Različne časovne dinamike *znotraj* družb so izbrisane, saj so opredeljeni le obči vidiki družbenega časa.³³ Bolj dodelana obravnava časovnih vidikov družb mora torej vsebovati raznolike čase, ki jih sestavljajo. S takšno obravnavo se ukvarjamo v drugem delu razprave.

1.3 Repriza:

pojem sočasnosti neistočasnega kot osrednji pojem periodizacije

Helge Jordheim v članku »*Against Periodization: Koselleck's Theory of Multiple Temporalities*« izpostavlja dvojnost Koselleckovih razmišljanj o času.³⁴ Koselleck je namreč predlagal novo definicijo modernosti, ki služi kot periodizacijski pojem v klasičnem smislu, obenem pa je izpostavljala različne vidike heterogenosti časa, ki so v nasprotju z njegovim lastnim pojmovanjem *Neuzeita*.³⁵ Predlagal je enoliko opredelitev, ki jo je hkrati spodkopaval s poudarjanjem raznolikosti časa. Jordheim posledično trdi, da iz celostne obravnave Koselleckovega opusa sledi pozicija »proti periodizaciji«, ki postavlja pod vprašaj samo osnovno možnost delitve zgodovinskih obdobj.

Problema homogenosti pa ni mogoče zaslediti le pri Koselleckovi opredelitvi modernosti. Pri pojmovanju obdobj vseh vrst namreč lahko opazimo splošno težnjo, v kateri so tradicionalna pojmovanja, ki pogosto izhajajo iz zgodovinopisja 19. stoletja, v novejšem zgodovinopisju prišla pod vprašaj. Takšno težnjo lahko

³² Prav tam, str. 290.

³³ Pri tem je treba poudariti, da Rosa sicer upošteva tudi različne časovne dinamike družb, vendar to ne predstavlja temelja njegovega pristopa. Tako na primer opisuje težnje, ki gredo nasproti akceleraciji, ki velja za moderne družbe, ampak to naredi tako, da najprej opiše logiko akceleracije, potem pa naknadno opiše pet kategorij inercije. Heterogenosti časa torej ne zajame v izhodiščnem pristopu, ampak v naknadnem koraku, kot neke vrste izjemo ali stranski učinek. Rosa, *Social Acceleration*, str. 63–93.

³⁴ Jordheim, *Against Periodization: Koselleck's Theory of Multiple Temporalities*, str. 151–171.

³⁵ Za Koselleckovo opredelitev modernosti gl.: Koselleck, *The Practice of Conceptual History*, str. 154–169.

opazimo na primer pri spremembah pojmovanja renesanse,³⁶ reformacije,³⁷ znanstvene revolucije³⁸ in 19. stoletja.³⁹ Sodobno zgodovinopisje je začelo izpostavljati različne časovne vidike obdobj, ki so bila nekoč pojmovana kot enolike celote.

Takšen razvoj je povsem logičen, če upoštevamo inherentno heterogenost časa: ritmov zgodovine se ne da zajeti s homogenimi pojmi. To pa ne pomeni, da moramo vreči puško v koruzo in se postaviti preprosto »proti periodizaciji« (kar tudi ni mogoče), ampak pomeni, da moramo spremeniti naše razumevanje načina, kako delimo zgodovino. Koselleck je sicer res poudarjal različne vidike heterogenosti časa, a je hkrati razdelal pojem, s pomočjo katerega lahko to heterogenost zajamemo. Opredelitve, ki smo jih podali v tem delu razprave, namreč slonijo na pojmu sočasnosti neistočasnega kot osrednjem pojmu periodizacije.

Če strnemo: osnovni predmet periodizacije so sinhroni odnosi med različnimi enotami, in ne enote same (v našem primeru to pomeni, da predmet periodizacije ni sama Evropa ali sama Kitajska, ampak odnos med Evropo in Kitajsko). Zgodovinski prelom je pomembna sprememba sinhronnega odnosa med obravnavanimi enotami, ki se zgodi v kratkem časovnem obdobju (zgodovinski prelom je sredina 19. stoletja, v katerem Evropa začne prevladovati nad Kitajsko). Zgodnja, visoka in pozna obdobja niso homogene celote, ampak so že po osnovni opredelitvi mešanice časov (omejena prisotnost novejših značilnosti je notranji del definicije poznih obdobj). Zgodovina časa je tudi zgodovina subjektivnega dojemanja časa, ki ga prav tako zaznamujejo časovno mešani odnosi (osnovni okvir časa sodobnega industrijskega delavca zaznamujejo načela abstraktnega časa, a znotraj tega okvira obstajajo tudi načela kvalitativnega časa). Končno, opredelitev časovnih vidikov družb se ne sme ustaviti zgolj pri opisu njihovih običajnih značilnosti, ampak mora vsebovati tudi opis časov, ki so specifični različnim delom družbe.

S temi opredelitvami smo heterogenost časa postavili v središče teorije periodizacije. Njihovo uporabnost bomo pokazali v drugem in tretjem delu razprave.

2 Predmodernost kot vrsta časovnih odnosov

2.1 Pojma predmodernosti in modernosti

Opreelitev predmodernih in modernih družb ter predmodernosti in modernosti kot časovnih obdobj je ena od osrednjih tem humanistike in družboslovja, o kateri je napisano zelo veliko.⁴⁰ Spodnje opredelitve teh pojmov posledično

³⁶ Le Goff, *Must We Divide History Into Periods?*, str. 31–58.

³⁷ Leppin, *Martin Luther*; Wallace, *The Long European Reformation*.

³⁸ Grant, *The Foundations of Modern Science in the Middle Ages*.

³⁹ Mayer, *The Persistence of the Old Regime*.

⁴⁰ Izraza »modernost« in »novi vek« se tako v slovenščini kot v tujih jezikih uporabljata kot sopomenki. Izraza »modernost« pa ne smemo mešati z izrazom »moderna«, ki označuje kulturno gibanje s konca 19. in z začetka 20. stoletja. Za nekatere obravnave pojma modernosti gl.: Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory*; Giddens, *The Consequences of Modernity*; Giddens in Pierson, *Conversations with Anthony Giddens*; Marks, *The Origins of the Modern World*; Rosa, *Social Acceleration*; Rutar, *Od klasične sociologije k mednarodni historični sociologiji*.

niso izčrpne, ampak služijo zgolj za osnovno orientacijo, ki je potrebna za nadaljnjo razpravo.

Anthony Giddens v kratki definiciji najosnovnejše značilnosti modernosti povzema takole: »[ta pojem] *se povezuje z 1) določenim naborom odnosov do sveta, predvsem razumevanjem sveta kot odprtega za preobrazbo preko človeških dejanj; 2) vrsto ekonomskih institucij, predvsem industrijsko produkcijo in tržno ekonomijo; 3) vrsto političnih institucij, predvsem nacionalno državo in demokracijo. Zaradi teh značilnosti so moderne družbe bistveno bolj dinamične kot vsi prejšnji družbeni redi*«. ⁴¹ Ali drugače, modernost zaznamuje prevlada industrijskega kapitalizma v gospodarski, nacionalnih držav v politični in sekularizacije oziroma »racionalnosti« v ideološki sferi. S temi značilnostmi, ki jih lahko vsaj iz hevrističnih razlogov razumemo kot temeljne poteze modernosti, so povezane številne druge značilnosti, na katere lahko sklepamo z osnovnim poznavanjem zgodovine: individualizem, nacionalizem, industrijsko vojskovanje, splošna izobrazba, napredek komunikacijskih tehnologij itn.

Pojem predmodernosti se je uveljavil v nasprotju z modernostjo kot tisto, s čimer je modernost prelomila. Osrednje značilnosti predmodernosti torej vključujejo prevlado samooskrbnega poljedelstva (in ne tržnega gospodarstva ali industrije), političnih ureditev, ki slonijo na vnaprej določeni družbeni hierarhiji (in ne nacionalnih držav, v katerih so vsi državljani formalno enaki) ter religije kot najpomembnejše ideologije (in ne racionalnosti ali znanosti). Značilnosti, ki opredeljujejo modernost, v predmodernih družbah po definiciji bodisi niso prisotne ali pa so prisotne le v omejeni obliki. ⁴²

Predkapitalistične in kapitalistične družbe

Opredelitve predmodernosti in modernosti pa se ne ustavijo zgolj pri opisu njunih značilnosti, ampak vključujejo tudi strukturne razlage. Kot smo že omenili, je po našem mnenju historični materializem tista družboslovna teorija, ki omogoča najboljšo obravnavo vprašanj, ki so povezana s periodizacijo. V tej tradiciji je osnovni pogled na potek zgodovine dolgo določala teleološka shema, ki naj bi zajemala družbeni razvoj skozi čas. Začetnemu obdobju lovcev in nabiralcev tako sledijo obdobja sužnjelastništva, fevdalizma, kapitalizma ter (prihodnjega) socializma in komunizma. Toda kanonski historični materializem ima vrsto teoretskih in empiričnih problemov, zaradi česar je bil sčasoma povečini opuščen. ⁴³ Novejši pristopi poleg posebnosti družbe lovcev in nabiralcev izpostavljajo predvsem veliko razliko med vsemi predkapitalističnimi družbami na eni in kapitalizmom na drugi strani. ⁴⁴ Implikacija te dihotomije za periodizacijo

⁴¹ Giddens in Pierson, *Conversations with Anthony Giddens*, str. 94. Prev. R. D.

⁴² Za širšo razpravo o pojmu predmodernosti gl.: Ridder in Patzold (ur.), *Die Aktualität der Vormoderne*.

⁴³ Chibber, *What Is Living and What Is Dead in the Marxist Theory of History*, str. 60–91.

⁴⁴ Sledimo (lokalno precej popularni) različici historičnega materializma, ki sta jo utemeljila Robert Brenner in Ellen Meiksins Wood. Osnovna literatura: Brenner, *The Agrarian Roots*

je očitna: predmodernost je tesno povezana s predkapitalističnimi družbami, modernost pa s kapitalizmom.

Toda pri tem pojmovanju se zastavljata vsaj dve vprašanji. Prvič, kapitalistične družbe v številnih obdobjih soobstajajo s predkapitalističnimi, s čimer se zastavi osnovno vprašanje periodizacije, katero značilnost izpostaviti, starejšo ali novejšo. Tudi če modernost povežemo s kapitalizmom, še vedno nismo naslovili problema, da se ta ni pojavil v vseh družbah hkrati. Drugič, zakaj so družbe pravzaprav tisti kriterij, s katerim je smiselno opredeliti obdobja? Zakaj bi se morali pri opredelitvi modernosti osredotočati na kapitalizem, in ne na kaj drugega, na primer na razvoj znanosti? To temeljno vprašanje po našem mnenju ni zadostno raziskano.

Nadaljujemo z opredelitvijo nekaterih značilnosti sodobnega historičnega materializma, ki so pomembne za nadaljnjo razpravo: opisu osnovnih pojmov te paradigme sledi opredelitev glavnih razlik med predkapitalističnimi in kapitalističnimi družbami, nato pa pojasnitev povezav med historičnim materializmom in časom. Na tej podlagi bomo v drugem delu tega sklopa razprave predmodernost opredelili kot vrsto časovnih odnosov.

2.2 Historični materializem

Osnovni pojmi

Za izhodišče opisa osnovnih pojmov historičnega materializma bomo vzeli naslednjo formulacijo Roberta Brennerja: »*vzročna veriga se začne z zgodovinsko specifičnimi in politično vzdrževanimi [1] lastninskimi odnosi, ki določajo [2] individualna pravila reprodukcije, ki se v seštevku kažejo v [3] vzorcih razvoja in vrstah družbenih kriz*«. ⁴⁵

Lastninski odnosi (»*social property relations*«) določajo dostop družbenih akterjev do materialnih sredstev, to je do zemlje, produkcijskih sredstev in družbenega produkta, kar podstavlja okvir možnosti in omejitev njihovega delovanja. Če je porazdelitev lastnine neenaka, lahko govorimo o razrednem odnosu, to je o odnosu, v katerem en del družbenih akterjev črpa presežek od drugega. Vertikalni razredni odnos je odnos med neposrednimi producenti, ki jim je del produkta pobran (nižji razred), in ekspropriatorji, ki živijo od pobranega produkta (višji razred). Toda to je samo ena dimenzija razreda: nič manj pomemben ni horizontalni razredni odnos, to je odnos med neposrednimi producenti (odnos znotraj nižjega razreda) in odnos med ekspropriatorji družbenega produkta (odnos znotraj višjega razreda). ⁴⁶ Te odnose lahko razumemo kot osnovno strukturo družbenih formacij.

of European Capitalism, str. 213–327; Brenner, *Property and Progress*, str. 49–111; Wood, *The Origin of Capitalism*; Wood, *Svoboda in lastnina*; Gerstenberger, *Impersonal Power*; Teschke, *Mit o letu 1648*; Rutar, *Sodobni zagovor historičnega materializma*; Rutar, *Od klasične sociologije k mednarodni historični sociologiji*; Krašovec, *Tujost kapitala*.

⁴⁵ Brenner, *Property and Progress*, str. 59. Prev. R. D.

⁴⁶ Poudarek na pomembnosti horizontalnih razrednih odnosov je tudi razlog, da Brenner uporablja izraz »lastninski«, in ne »produkcijski« odnosi. Prav tam, str. 58.

Lastninski odnosi določajo individualna pravila reprodukcije, to je različne načine delovanja, ki so za posamezne družbene akterje glede na njihov položaj racionalni. Ekonomske strategije, ki jih posamezniki sprejemajo, prvenstveno določa njihov razredni položaj, kar lahko razumemo kot mikroekonomsko plat makroekonomskih struktur.

Individualna pravila reprodukcije se v seštevku kažejo v vzorcih razvoja različnih družb, kar vključuje vrsto kriz, ki so zanje značilne. Z razumevanjem mikroekonomske logike posameznikov, ki delujejo v določeni družbi, lahko sklepamo na njene makroekonomske trende.

Končno, zgornji formulaciji dodajamo še četrti vidik: makroekonomski vzorci razvoja določajo osnovni značaj odnosov med državami oziroma družbami, saj sta ekonomija in geopolitika tesno povezani.⁴⁷

S pojmovnim aparatom historičnega materializma lahko torej zajamemo osnovno delovanje družb in odnosov med družbami. Kot smo že omenili, največjo razliko v lastninskih odnosih razrednih družb predstavlja razlika med vsemi predkapitalističnimi družbami na eni in kapitalizmom na drugi strani. Pri opredelitvi prvih se osredotočamo na evropski srednji vek, ker je za neposredno primerjavo s kapitalizmom najpomembnejši, ampak osrednje značilnosti, ki jih opisujemo, veljajo za vse predkapitalistične družbe.⁴⁸

Predkapitalistične družbe

Kakšna je osnovna struktura predkapitalističnih družb? Njihove lastninske odnose opredeljuje 1) dostop nižjega razreda do pogojev reprodukcije in 2) zunajekonomsko črpanje presežka višjega razreda.⁴⁹ 1) Nižji razred se, zato ker ima dostop do zemlje in produkcijskih sredstev, s katerimi zemljo obdeluje, po večini lahko oskrbuje sam in ni preživetveno odvisen od trga. Prevladujoči način produkcije je posledično kmečko samooskrbno gospodarstvo. 2) Črpanje presežka se v takšnih pogojih dogaja »zunajekonomsko«, izven samega procesa produkcije: nižji razred najprej izpelje produkcijski proces, potem pa višji razred naknadno pobere del že ustvarjenih proizvodov. Osnovni dejavnik, ki omogoča takšno črpanje presežka, je politično-vojaška oblast, to je uporaba nasilja ali pa (najpogosteje) grožnja z nasiljem. Preprosteje, aristokrati zaradi vojaške premoči del proizvoda lahko pobirajo samooskrbnim kmetom.

Kako znotraj takšne strukture delujejo kmetje? Pravila reprodukcije nižjega razreda določa predvsem strategija zmanjševanja tveganja (*»safety first«*), kar vključuje proizvodnjo za neposredno uporabo, diverzifikacijo kmetijstva in delitev

⁴⁷ Tega vidika Brenner v zgornji formulaciji ne opisuje, saj se osredotoča na delovanje posameznih družb. Za teorijo geopolitičnih odnosov gl.: Teschke, *Mit o letu 1648*; Rutar, *Od klasične sociologije k mednarodni historični sociologiji*.

⁴⁸ Brenner, *Property and Progress*, str. 62. Izraz »predkapitalistične družbe« torej uporabljamo za vse družbe, ki jih zaznamujejo spodaj opisani lastninski odnosi (ne pa tudi za družbe lovcev in nabiralcev).

⁴⁹ Prav tam, str. 63–66.

lastnine med družinske člane.⁵⁰ Te strategije kmetje sprejemajo zato, ker so v danem kontekstu racionalne: samooskrba pomeni neodvisnost od tveganj trga, diverzifikacija je smiselna za samooskrbo, delitev lastnine preskrbi več družinskih članov. Kmetje imajo seveda tudi dostop do trga, ampak tam prodajajo zgolj zelo skromni presežek, ki ga imajo na razpolago.

Kako znotraj takšne strukture delujejo aristokrati? Če želijo svoj družbeni položaj obdržati, morajo redno pobirati presežek od kmetov in se uspešno spopadati z drugimi aristokrati ali pa z njimi sodelovati. Pravila reprodukcije višjega razreda posledično določa strategija »politične akumulacije«, to je utrditve in širitve politično-vojaške moči, kar vključuje tako izboljšavo vojaške zmožnosti kot nevojaške načine konsolidacije aristokracije. Osrednjega pomena je, da se kot posledica te strategije družbeni presežek v predkapitalističnih družbah prvenstveno vlaga v vojsko in v luksuzno potrošnjo. Povečanje vojaške moči je zelo očitno v interesu aristokratov, ampak tudi luksuzna potrošnja, to je nakup razkošnih oblek, prestižne hrane, ekstravagantnih izdelkov itn., ima pomembno družbeno vlogo. Dragi predmeti namreč predstavljajo tako način vzdrževanja statusnih razlik med nižjim in višjim razredom kot tudi način vzdrževanja odnosov znotraj višjega razreda, na primer tako, da se jih uporabi kot poplačila za vojaške službe ali pa kot darila na porokah (ki predstavljajo nevojaški način politične akumulacije). V nasprotnem primeru, če takšnih poplačil zmanjka, je enotnost višjega razreda lahko ogrožena.⁵¹

Aristokrati pa seveda ne delujejo sami: v skladu z interesi višjega razreda se razvije večplastna sfera družbe, ki ima vlogo vzdrževanja njegove nadvlade. Vojaske tehnologije in drage predmete je namreč treba izdelati, kar je poglaviti razlog za razvoj urbane manufakture, in prenesti do aristokratov, kar je osrednja vloga trgovine na dolge razdalje.⁵² Ti dve sferi gospodarstva sta s politično-vojaško oblastjo povezani tudi v drugačnem smislu, saj delujeta na podlagi privilegijev, to je političnih določil, da imajo le nekateri trgovci pravico menjave z določenimi regijami in le nekateri rokodelci pravico do pridelovanja določenih izdelkov. Temelj družbenega položaja srednjeveških trgovcev in cehov torej predstavljajo politični privilegiji, ne pa ekonomska uspešnost.⁵³ Poleg tega pa aristokrati podpirajo tudi sfero produkcije vednosti, se pravi duhovnike, pravnike, uradnike itn., saj vsak družbeni red potrebuje ideološko legitimacijo in zmožnost izvajanja administrativne dejavnosti.⁵⁴ Manufakturna proizvodnja, trgovina in produkcija vednosti so torej

⁵⁰ Prav tam, str. 66–70.

⁵¹ Prav tam, str. 70–71.

⁵² Prav tam, str. 75–80.

⁵³ Predkapitalistični trgovci v prvi vrsti služijo po principu »kupi poceni, prodaj drago«, torej na podlagi prednosti ekskluzivnega trgovanja na dolge razdalje, ki jim ga omogočajo politični privilegiji. Wood, *The Origin of Capitalism*, str. 73–94; Teschke, *Mit o letu 1648*, str. 221–239.

⁵⁴ Ideologija je torej pomembna za kohezivnost predkapitalističnih družb, vendar ne predstavlja primarnega dejavnika stabilizacije, saj je odvisna od politično-vojaške moči. S tem se strinjajo tudi neowebrovske historični sociologi, ki sicer poudarjajo neodvisnost različnih virov oblasti. Giddens, *The Nation-State and Violence*, str. 71–78; Mann, *The Sources of Social Power I*, str. 22–24. Za kritiko neowebrovskega epistemološkega pluralizma gl.: Rutar, *Sodobni zagovor historičnega materializma*, str. 239–263.

vse del osnovnega ustroja predkapitalističnih družb, saj so vse tesno povezane z aristokracijo in imajo vlogo vzdrževanja njene nadvlade. Ko v nadaljevanju govorimo o »sferi družbe višjega razreda«, imamo v mislih vse te vidike.

Kako se takšno delovanje družbenih akterjev pokaže v seštevku? Makroekonomski vzorci razvoja predkapitalističnih družb so prvenstveno posledica tega, da v njih ni sistemskega vlaganja presežka v razvoj produkcijskih sredstev: aristokrati dodatnega produkta, ki ga poberejo od kmetov, večinoma ne porabijo za to, da bi izboljševali tehniko in tehnologijo ekonomske produkcije. Tudi takšno vlaganje se sicer dogaja, ampak se ne dogaja *sistemske*, zaradi česar se inovacije v sferi produkcije dogajajo sporadično, torej lahko mine tudi več stoletij, preden pride do nadaljnje izboljšave oziroma njene implementacije. V evropskem srednjem veku na primer pride do pomembnih inovacij v obdelavi zemlje, vendar to ne vodi v gospodarski vzlet, saj se dodatni produkt, ki ga te novosti omogočajo, v splošnem ne vlaga v namen nadaljnjih tehnoloških izboljšav. Neproduktivno vlaganje presežka se na makronivoju pokaže v relativni stagnaciji produktivnosti dela, nizki gospodarski rasti in sestavi gospodarstva, v kateri prevladuje agrarni sektor, medtem ko je rast trgovine, manufakture in mest strukturno omejena. Preprosteje, nizka stopnja tehnološkega razvoja pomeni, da se mora večina prebivalstva ukvarjati s pridelovanjem hrane, zaradi česar vsi ostali sektorji predstavljajo manjšinski del družbe.⁵⁵

Vrsta kriz, ki izhajajo iz opisanega, so maltuzijske ciklične krize: demografska rast s časom pripelje do prevelikega števila prebivalstva glede na obdelovano površino, kar pomeni znižanje produktivnosti dela zaradi obdelave vse slabše zemlje. Vse večje pomanjkanje zemlje vodi do kriz lakote, bolezni in vojn, s čimer se razmerje med prebivalstvom in zemljo »popravi«, saj smrt dela prebivalstva pomeni, da je za preživele rodovitne zemlje ponovno dovolj, cikel pa se začne znova. Osnovni vzorec razvoja predkapitalističnih družb torej zaznamujejo ciklični vzponi in padci, ne linearna rast. Kljub temu pa te družbe seveda niso povsem statične, saj se maltuzijski cikli na dolgi rok začenjajo na vse višji stopnji razvoja (kar se dogaja zaradi splošnega družbenega interesa, da se določena razvojna stopnja tehnologije ohranja ali pa izboljšuje). Nekakšna težnja k izboljšavi produkcijskih sredstev torej obstaja, ampak je zelo šibka in ni osrednjega pomena za osnovno analizo dinamike predkapitalističnih družb.⁵⁶

Končno, kako takšni vzorci razvoja vplivajo na odnose med državami oziroma družbami? Političnih ureditev, ki temeljijo na predkapitalističnih lastninskih odnosih, je seveda več, ampak relativna gospodarska nerazvitost vseh pomeni, da je geopolitični pritisk, ki ga posamezne države izvajajo na druge, relativno šibak. Gospodarske in vojaške razlike med državami so premajhne, da bi premoč določene vrste države ogrožala obstoj vseh drugih.⁵⁷

⁵⁵ Brenner, *Property and Progress*, str. 72–80.

⁵⁶ Prav tam, str. 81–82.

⁵⁷ Chibber, *What Is Living and What Is Dead in the Marxist Theory of History*, str. 73–78; Rutar, *Od klasične sociologije k mednarodni historični sociologiji*, str. 85–91.

Kapitalistične družbe

Lastninske odnose kapitalističnih družb opredeljuje 1) pomanjkanje dostopa nižjega razreda do pogojev reprodukcije in 2) nezmožnost višjega razreda, da presežek črpa zunajekonomske.⁵⁸ 1) Delavci nimajo zadostnega dostopa do zemlje in produkcijskih sredstev, da bi se lahko sami preživljali, zaradi česar morajo iskati službo na trgu delovne sile. Prevladujoči način produkcije je posledično produkcija za trg. 2) Kapitalisti nimajo neposrednega dostopa do zunajekonomskega črpanja presežka, saj ima monopol nad nasiljem država. Črpanje presežne vrednosti se v takšnih pogojih dogaja »ekonomsko«, v samem produkcijskem procesu: delavci na trgu delovne sile prodajajo svojo zmožnost za delo, za katero dobijo povračilo v obliki plače; plača je vnaprej določen tržni ekvivalent za določen čas, medtem ko uporabna vrednost, ki jo delavci v tem času proizvedejo, s tržno vrednostjo ni neposredno povezana; če kapitalisti dobro izkoristijo delovni čas, lahko iz produkcijskega procesa dobijo presežno vrednost, to je tisti del vrednosti, ki so ga delavci proizvedli poleg tržne vrednosti lastne delovne sile.⁵⁹ Poenostavljeno rečeno, vrednost, ki jo delavci proizvedejo, je večja kot plača, ki jo prejmejo, kar je vir profitov podjetij.⁶⁰ Presežna vrednost se torej črpa tudi v kapitalizmu, le da to ni očitno na prvi pogled.

Individualna pravila reprodukcije v kapitalizmu določa dejstvo, da so družbeni akterji podvrženi tržni konkurenci, kar spodbuja strategije maksimizacije profitov, specializacije in stalne vpeljave novih tehnologij.⁶¹ Konkretnije, če želijo kapitalisti svoj položaj obdržati, morajo ostati konkurenčni z drugimi kapitalisti, kar delajo predvsem z dvigovanjem produktivnosti lastnih podjetij. To lahko dosežejo s povečanjem intenzivnosti dela (daljši delovni dnevi, krajši premori), ampak ta metoda ima trde fiziološke meje in pogosto vodi do upora delavcev. Posledično je najtrajnejši in najzanesljivejši način višanja produktivnosti avtomatizacija dela, zaradi česar se presežna vrednost v kapitalizmu prvenstveno vloga v izboljšavo produkcijskih sredstev. Podjetja svoje profite vlagajo v razvoj novih tehnologij, s čimer višajo svojo produktivnost in tako prihajajo v prednost pred drugimi podjetji. Takšno vlaganje se ne konča po določenem času ali z doseganjem določenega cilja, na primer po uspešnem razvoju določene tehnologije, ampak se dogaja znova in znova, saj nobena stopnja produktivnosti ne predstavlja končne točke kapitalizma.⁶² Ekonomska konkurenca je torej osrednji mehanizem, ki kapitaliste *sistemske* sili k vlaganju presežne vrednosti v izboljšavo produkcijskih sredstev, kar se dogaja v procesu, ki nima zgornje meje ali zunanjega smotra.⁶³

⁵⁸ Brenner, *Property and Progress*, str. 60.

⁵⁹ Heinrich, *Kritika politične ekonomije*, str. 77–97.

⁶⁰ Slednja formulacija ne predpostavlja delovne teorije vrednosti, ki je številne paradigme ne sprejemajo. Pojem izkoriščanja v kapitalizmu torej ni nujno vezan na to teorijo. Rutar, *Capitalism for Realists*, str. 61–69.

⁶¹ Brenner, *Property and Progress*, str. 62.

⁶² Za obsežnejši opis kapitalističnega produkcijskega procesa gl.: Heinrich, *Kritika politične ekonomije*, str. 99–116.

⁶³ Poudarjanje pomena ekonomske konkurence kot temeljne poteze kapitalizma je tudi osrednja specifična paradigma, ki jo zagovarjamo. Gerstenberger ta poudarek povzema takole:

Od tega procesa so odvisne tudi kapitalistične države, saj njihov osnovni vir dohodkov predstavlja obdavčitev ekonomske sfere. Države v razvitem kapitalizmu zaznamujejo centralizacija sredstev nasilja v javni policiji in vojski, enakopravnost vseh prebivalcev države, zagotovitev fizične in socialne infrastrukture (ceste, elektrika, zdravstvo, šolstvo itn.) ter demokratični politični sistem.⁶⁴ Te značilnosti niso »v nasprotju« s kapitalističnim produkcijskim procesom, ampak ga ravno omogočajo: pravni državni aparat zagotavlja, da se na trgu delovne sile srečujejo pravno (ne pa tudi ekonomsko) enaki akterji, fizična infrastruktura omogoča obratovanje podjetij, socialna infrastruktura zagotavlja reprodukcijo delovne sile itn. Države poleg tega izvajajo tudi načrtno industrijsko politiko in vlagajo v napredek znanosti, kar predstavlja pomemben del razvojne dinamike kapitalizma.⁶⁵

Makroekonomski vzorci razvoja kapitalističnih družb so v prvi vrsti posledica sistemskega vlaganja presežne vrednosti v razvoj produkcijskih sredstev. Takšno vlaganje vodi v stalno višanje produktivnosti dela, trajno gospodarsko rast in heterogeno sestavo gospodarstva, v kateri agrarni sektor predstavlja le manjšinski delež družbe.⁶⁶ Kapitalizem prav tako bremenijo ciklične gospodarske krize, ki pa jih tukaj ne bomo opisovali.⁶⁷

Končno, z vznikom kapitalizma pride do velikih gospodarskih razlik med državami, kar pomeni, da je geopolitični pritisk na manj razvite države, da se posodobijo, zelo močan. Gospodarska in vojaška premoč nacionalnih držav s kapitalističnimi gospodarstvi je tako velika, da ogroža vse druge vrste družbenopolitičnih formacij.⁶⁸

Že iz kratkega opisa je jasno, da predkapitalistične in kapitalistične družbe po osnovnih družbenih strukturah pravzaprav predstavljajo nasprotje.⁶⁹ Če strnemo razlike, ki so najpomembnejše za nadaljnjo razpravo: 1) V predkapitalističnih družbah ima nižji razred dostop do pogojev reprodukcije, v kapitalizmu pa ne. 2) Presežek se v predkapitalističnih družbah prvenstveno vlaga v vojsko in luksuzno potrošnjo, v kapitalizmu pa v razvoj produkcijskih sredstev. 3) Makroekonomski

»Predpostavke, da so bili čezmorski trgovci kapitalisti ali pa vsaj proto-kapitalisti, ne sprejema le Wallerstein [ki izhaja iz Braudela], ampak jo najdemo tudi v mnogih drugih pristopih. Njihove temeljne pomanjkljivosti so nezadostno razločevanje tržnega in komercialnega kapitala, omejitev pojma kapitalizma na sfero cirkulacije in zanemarjanje razlike med osebno oblastjo in javno državo, ki je ločena od družbe. V našem kontekstu je posebej pomembno, da je tržni kapital 16. in 17. stoletja – v nasprotju s komercialnim kapitalom razvitega kapitalizma – deloval v svetu monopolov (privilegijev) in torej omejene konkurence. [...] ‚Logika‘ ekonomske dejavnosti meščanov tistega časa prvenstveno ni zahtevala širitve, ampak obrambo obstoječih privilegijev pred novimi prišleki; ‚logika‘ njihovega družbenega delovanja je bila usmerjena v napredovanje znotraj obstoječe družbe«. Gerstenberger, *Impersonal Power*, str. 12. Prev. R. D. Monopoli seveda obstajajo tudi v kapitalizmu, ampak so posledica samega kapitalističnega produkcijskega procesa in se torej strukturno razlikujejo od predkapitalističnih monopolov. Gl. tudi: Wood, *The Origin of Capitalism*, str. 73–94; Teschke, *Mit o letu 1648*, str. 221–239.

⁶⁴ Heinrich, *Kritika politične ekonomije*, str. 219–243.

⁶⁵ Mazzucato, *Podjetniška država*.

⁶⁶ Brenner, *Property and Progress*, str. 62.

⁶⁷ Heinrich, *Kritika politične ekonomije*, str. 183–193.

⁶⁸ Rutar, *Od klasične sociologije do mednarodne historične sociologije*, str. 85–91, 103–113.

⁶⁹ Za podrobnejšo opredelitev tega nasprotja gl.: Krašovec, *Tujost kapitala*, str. 11–40.

vzorci razvoja predkapitalističnih družb so gospodarska stagnacija in ciklične maltuzijske krize, kapitalizma pa gospodarska rast in ciklične kapitalistične krize. 4) Predkapitalistične družbe izvajajo šibak, kapitalistične družbe pa močan geopolitični pritisk.

Historični materializem in čas

Preostane nam še vprašanje, kakšno vlogo imajo opisane značilnosti v kontekstu naše razprave. Pri opredelitvi časovnih vidikov družb, ki sledi v nadaljevanju, se želimo izogniti dvema pomanjkljivostma, ki ju razumemo kot nasprotna pristopa k tej problematiki.

Primer prvega pristopa predstavlja že opisano homogeno pojmovanje družbenega časa, v katerem določeno vrsto družbe opredeljuje določena časovna značilnost. Problem takšnega pojmovanja je, da ne upošteva osnovnega dejstva, da družbe sestavljajo različni časi.⁷⁰

Primer drugega pristopa pa predstavlja Braudelov okvir različnih stopenj analize, s katerim obravnava gospodarsko dinamiko med 15. in 18. stoletjem. Ta okvir v poenostavljeni obliki opisuje takole: »Izbral sem si globoka in dolgoročna ravnotežja in neravnotežja. V predindustrijskem gospodarstvu se mi je namreč zdelo najpomembnejše hkratno bivanje togosti, vztrajnosti in negibnosti še zmerom prvinskega gospodarstva na eni in omejenega in manjšinskega, vendar živahnega in silovitega gibanja sodobne rasti na drugi strani«. ⁷¹ Različni deli gospodarstva pomenijo tudi različne časovne dinamike, kar se kaže v uporabi izrazov »negibnost« in »silovito gibanje«. Braudel torej začenja z opredelitvijo različnih časov, ki jih v nadaljevanju obravnava relativno ločeno, drugega za drugim.⁷²

Z našega vidika je tudi takšen pristop problematičen, saj v njem način povezanosti različnih časovnih dinamik ni v ospredju analize. Braudel seveda razume in tudi poudarja, da različni časi niso povsem ločeni, vendar ne navaja mehanizma, ki te čase dejansko povezuje, oziroma ta mehanizem ne predstavlja izhodišča njegove obravnave. Heterogenost časa, ki je v takšnem pristopu sicer izpostavljena, torej ni zadostno integrirana.

Dihotomijo med homogenim in heterogenim, ampak nezadostno integriranim pojmovanjem časa lahko po našem mnenju najboljše premostimo na podlagi opredelitve časovnih vidikov historičnega materializma. Osnovni razlog za to je zelo preprost: presežek je inherentno povezan z dinamičnostjo, saj po definiciji predstavlja tisti del produkcije, ki sega onkraj vzdrževanja obstoječega stanja. Nasprotno pa eksistenčna produkcija, to je del produkcije, ki je potreben za golo

⁷⁰ Gl. prvi del, podpoglavje »Družbe kot mešanice časov«.

⁷¹ Braudel, *Dinamika kapitalizma*, str. 5. Braudel sicer razlikuje med tremi stopnjami analize, o katerih razpravlja na več mestih: Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja I*, str. 9–13; Braudel, *Igre menjave I*, str. 9–12; Prav tam, *II*, str. 110–113.

⁷² Heterogenost časa poudarja tudi Le Goff, ki v znanem spisu opisuje razlike med (poenostavljeno rečeno) časom kmeta, ki ga opredeljujejo agrarni cikli, časom cerkve, ki temelji na Svetem pismu, in časom trgovca, ki ga določa računica dobičkov. Ponovno so torej opredeljeni različni časi, ki so obravnavani relativno ločeno. Le Goff, *Za drugačen srednji vek*, str. 53–73.

preživetje, v splošnem predstavlja statičnost. To pomeni, da je delitev presežka osrednji način delitve določene skupine ljudi na relativno statični in relativno dinamični del. Hkrati pa črpanje presežka predstavlja osrednji način povezovanja različnih delov skupine, ki imajo različne časovne dinamike, v eno celoto. Z osredotočanjem na način črpanja in vlaganja presežka lahko torej tako raznolikost kot povezanost časa človeških dejavnosti zajamemo v osnovni metodi naše obravnave. Ali drugače, družbe, to je strukture, ki določajo način črpanja in vlaganja presežka, lahko razumemo tudi kot načine delitve časa med ljudmi.

2.3 Časovni odnosi predmodernosti

Preliminarni komentarji

Časovni vidiki družb

Toda osredotočanje na črpanje in vlaganje družbenega presežka predstavlja le izhodišče obravnave časovnih vidikov človeških dejanj. Za nadaljevanje moramo podrobneje opredeliti pojme, s katerimi bomo opisovali časovne vidike družb. V naši opredelitvi poleg stopnje dinamičnosti izpostavljammo časovno-prostorsko distanciranje in dojevanje časa.

Prvi pojem je preprosto stopnja dinamičnosti, ki odgovarja na vprašanje, kako hitro se določene enote spreminjajo. Dinamičnost vključuje tako kvalitativno dimenzijo, torej spremembe, ki predstavljajo novosti, kot kvantitativno dimenzijo, torej spremembe, ki predstavljajo povečanje obstoječih značilnosti. Toda ti dve dimenziji sta tesno povezani: kvalitativne novosti omogočajo večjo kvantitativno dinamičnost, ki na različne načine omogoča dostop do kvalitativnih novosti. Tehnološke inovacije na področju potovanja na primer omogočajo hitrejšo cirkulacijo dobrin, hkrati pa ta cirkulacija omogoča dostop do novosti, do katerih pride v oddaljenih prostorih. Izraz »dinamičnost« zaradi te povezanosti uporabljamo v obeh smislih.⁷³

Drugi pojem, ki ga uporabljamo, je pojem časovno-prostorskega distanciranja (*»time-space distancing«*) Anthonyja Giddensa, ki odgovarja na vprašanje, kakšna je družbena vloga časa.⁷⁴ Ta pojem, ki združuje čas, prostor in oblast, omogoča opredelitev načina, kako družbe povezujejo (*»bind«*) čas in prostor, kar predstavlja način organizacije prisotnosti in odsotnosti. V družbah nizke stopnje časovno-prostorskega distanciranja so družbeni akterji večinoma v neposrednem stiku, v istem časovnem in prostorskem kontekstu. Odstop od takšne situacije pomeni distanciranje časa ali prostora, na primer z »raztegom« časa, ki ga predstavlja pisava, ali pa z »raztegom« prostora, ki ga predstavlja tržna menjava, se pravi s

⁷³ Takšna raba je smiselna v kontekstu naše razprave, medtem ko je v drugih kontekstih morda problematična.

⁷⁴ Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*; Giddens, *The Nation-State and Violence*; Giddens, *The Consequences of Modernity*; Gregory, *Presences and absences*, str. 185–214. Giddens s pomočjo tega pojma naslavlja vrsto problematik, ki jih v tej razpravi ne bomo obravnavali.

stiki z akterji oziroma pojavi, ki niso neposredno prisotni. Družbe po Giddensu torej obstajajo na kontinuumu od nizke stopnje časovno-prostorskega distanciranja, značilne na primer za plemenske skupnosti, do visoke stopnje časovno-prostorskega distanciranja, značilne na primer za družbo 21. stoletja.

Časovno-prostorsko distanciranje je inherentno povezano z delovanjem oblasti, na primer tako, da zbiranje informacij, ki temelji na zmožnosti časovnega distanciranja pisave, omogoča izvajanje administrativne dejavnosti. Povezava med časom in oblastjo je posebej pomembna, saj z njo lahko razložimo, kako se določena delitev časa vzdržuje skozi čas. V ta namen moramo črpanje in vlaganje družbenega presežka povezati s časovno-prostorskim distanciranjem (to povezavo opisujemo spodaj). Ne gre zgolj za to, da je čas v družbi na določen način deljen, ampak tudi za to, da ima delitev časa vlogo vzdrževanja obstoječega stanja.

Tretji pojem je subjektivno dojemanje časa, ki odgovarja na vprašanje, kako čas razumejo družbeni akterji. Kot smo že razložili, je dojemanje časa posameznikov tesno povezano z družbenimi strukturami, v katere so vpeti.⁷⁵

Časovni odnosi obdobj

Družbe torej predstavljajo izhodišče za opredelitev časovnih vidikov človeških dejavnosti, dinamičnost, časovno-prostorsko distanciranje in dojemanje časa so pa tisti vidiki, ki jih opisujemo. Toda s tem še vedno nismo naslovili problema, da lahko v določenem obdobju različne vrste družb obstajajo hkrati. Pri opredelitvi obdobj moramo posledično upoštevati tudi časovne odnose med družbami, saj le tako lahko zajamemo vse časovne dinamike, ki opredeljujejo določen časovni razpon.

S tem smo končno prišli do opredelitve predmodernosti, obdobja, ki je tesno povezano s predkapitalističnimi družbami, kot vrste časovnih odnosov. Ta opredelitev ima tri dele. 1) Začenjamo s časovnimi odnosi znotraj predkapitalističnih družb, to je z odnosi, ki določajo časovne dinamike različnih družbenih sfer. Ta opredelitev je nadalje razdeljena na a) opis časovnega odnosa med nižjim in višjim razredom, b) podrobnejši opis časa (reprodukcije) višjega razreda in c) opis nepopolnosti razredne delitve. 2) V drugem delu opredeljujemo obči čas predkapitalističnih družb, to je čas, ki velja za družbo kot celoto. 3) Končno, v tretjem delu opredeljujemo časovne odnose med različnimi družbami, ki v predmodernosti soobstajajo.

Ker se osredotočamo na način, kako so različni časi medsebojno povezani, nam je natančen opis posameznih časovnih dinamik manj pomemben kot njihova umeščenost v celoto.

⁷⁵ Gl. prvi del, podpoglavje »Dojemanje časa: mešanica časov v subjektih«.

1) Časovni odnosi znotraj predkapitalističnih družb

Časovni odnosi znotraj predkapitalističnih družb so prvenstveno posledica razrednega odnosa.

Časovni odnos med nižjim in višjim razredom

Naše izhodišče je naslednje. Nižji in višji razred predstavljata dve različni, a soodvisni časovnici, ki ju povezuje črpanje in vlaganje družbenega presežka: čas nižjega razreda je druga plat časa višjega.

Nižji razred sestavljajo neposredni producenti, ki predstavljajo večino družbe. Čas tega razreda zaznamuje relativna statičnost, nizka stopnja časovno-prostorskega distanciranja in relativna homogenost dojemanja časa.⁷⁶

Relativna statičnost nižjega razreda je primarno posledica tega, da se družbeni presežek (del proizvoda, ki je inherentno povezan z dinamičnostjo) ne vlaga v sfero družbe, ki je z njim povezana, to je v sfero produkcije. Ker nimajo dostopa do presežka, morajo neposredni producenti večino časa porabiti za zadovoljitev nujnih potreb, kar omejuje njihovo dinamičnost: čas, ki jim ostane onkraj eksistenčne produkcije (dela produkcije, ki v splošnem vzdržuje obstoječe stanje), je prekratek, da bi lahko svoj položaj pomembno spremenili. Statičnost je tako rekoč vpisana v DNK predkapitalističnega nižjega razreda.

Nizka stopnja časovno-prostorskega distanciranja nižjega razreda je posledica značaja samooskrbnega gospodarstva, ki mu ga omogoča dostop do pogojev reprodukcije. Prostorski horizont takšnega delovanja je majhen, saj družbeni akterji pretežno delujejo na ozkem prostoru zemlje, ki jo posedujejo in obdelujejo, in njene neposredne okolice. S tem je povezana tudi visoka stopnja usmerjenosti v sedanjost, saj časovni horizont takšnega konteksta določa neposredni stik z drugimi osebami. Večina življenja samooskrbnih kmetov se dogaja »tukaj in zdaj«, zaradi česar imajo (časovno in prostorsko) odsotni pojavi na njih le omejen vpliv, kar lahko razumemo kot zaščito pred vsemi spremembami, do katerih pride izven tega okolja.

Homogenost dojemanja časa nižjega razreda je prav tako posledica samooskrbnega kmetovanja, torej ukvarjanja z relativno podobnimi dejavnostmi. Dojemanje časa kmetov določajo predvsem naravne zahteve poljedelstva in živinoreje: čas žetev predstavlja pomembne časovne mejnike za poljedelstvo, plime in oseke za ribarjenje, potrebe živali v živinoreji itn. Kmetje čas razumejo skozi te dejavnosti: čas *so* sami cikli žetev, čas *je* menjava plime in oseke, čas *so* potrebe živali – določeno časovno enoto predstavlja čas do naslednje žetve, čas do naslednje plime ali oseke, čas, ki je potreben za oskrbo določene živali.⁷⁷

Te značilnosti opredeljujejo veliko večino družbe skozi vso predmoderno zgodovino.

⁷⁶ Vse to so relativni pojmi: določena sfera družbe je na primer relativno statična glede na druge sfere, ki so bolj dinamične (in nikoli popolnoma statična).

⁷⁷ Thompson, *Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism*, str. 59–60.

Višji razred sestavlja manjšina ekspropriatorjev družbenega presežka. Čas tega razreda kot celote zaznamuje relativna dinamičnost, visoka stopnja časovno-prostorskega distanciranja in relativna heterogenost dojemanja časa.

Relativna dinamičnost višjega razreda je prvenstveno posledica tega, da se družbeni presežek vlaga v sfero družbe, ki je z njim povezana. Presežek se sicer vlaga na različne načine, ki imajo različne časovne vidike, vsi pa so povezani z višjim razredom kot celoto.

Visoka stopnja časovno-prostorskega distanciranja višjega razreda je prav tako tesno povezana s presežkom, ki predstavlja osrednji vir razvoja različnih vrst tehnologij in socialnih praks, ki to distanciranje omogočajo. Načinov »raztega« časa in prostora je ponovno več, ampak vsi so povezani z višjim razredom kot celoto.

Heterogenost dojemanja časa višjega razreda je posledica tega, da se mu ni treba ukvarjati z eksistenčno produkcijo in se posledično lahko ukvarja z vrsto različnih dejavnosti, ki imajo različne časovne vidike.

Zgornje izhodišče lahko torej dopolnimo. Nižji in višji razred predstavljata dve različni, a soodvisni časovnici, ki ju povezuje črpanje in vlaganje družbenega presežka: relativna statičnost, nizka stopnja časovno-prostorskega distanciranja in homogenost dojemanja časa nižjega razreda je druga plat relativne dinamičnosti, visoke stopnje časovno-prostorskega distanciranja in heterogenosti dojemanja časa višjega.

Enako lahko izrazimo tudi v prostorskem smislu. Poseljeni prostor lahko razdelimo na relativno izolirana območja, povezana s samooskrbnim kmetijstvom, kot so vasi in neodvisne obdelovalne površine, ter v večji meri medsebojno povezana območja, povezana z družbenim presežkom, kot so podeželski gradovi, samostani in mesta. Odnos med tema območjema si lahko predstavljamo kot odnos med morjem, ki predstavlja eksistenčno produkcijo, in medsebojno povezanim arhipelagom, ki predstavlja družbeni presežek.⁷⁸ Ti dve območji torej predstavljata dve različni, a soodvisni časovnici, ki ju povezuje črpanje in vlaganje družbenega presežka: morje statičnosti, nizke stopnje časovno-prostorskega distanciranja in homogenosti dojemanja časa je druga plat medsebojno povezanega arhipelaga dinamičnosti, visoke stopnje časovno-prostorskega distanciranja in heterogenosti dojemanja časa.

Opisano predstavlja osnovno delitev časa znotraj predkapitalističnih družb. Pri tem je treba poudariti, da je zgornji odnos tudi sočasno neistočasni odnos, saj temelji na delitvi dinamičnosti: značilnosti, ki izhajajo iz starejših obdobj, bodo v splošnem povezane z nižjim razredom, medtem ko bodo značilnosti, ki izhajajo iz novejših obdobj, v splošnem povezane z višjim. Razredni odnos, če ga razumemo v časovnem smislu, torej določa način porazdelitve starejših in novejših značilnosti med družbenimi akterji.⁷⁹

⁷⁸ Pri tem je treba poudariti, da arhipelag v tej podobi ne predstavlja ločenosti, ampak povezanost.

⁷⁹ To podpoglavje lahko razumemo kot primer opredelitve časovnih vidikov strukturnih razlag, v katerih določen vzročni mehanizem zagotavlja, da se bo v dveh delih strukture stalno reproducirala določena časovna dinamika. Pri takšnih opredelitvah ne gre le za opis časovnih dinamik, ampak za določitev mehanizma, ki te dinamike proizvaja.

Čas (reprodukcije) višjega razreda

Dostop do presežka pomeni, da je čas višjega razreda bistveno kompleksnejši od časa nižjega, zaradi česar ga je treba dodatno razčleniti. Poleg tega moramo upoštevati, da ima opisana delitev časa tudi vlogo vzdrževanja obstoječega stanja: vlaganje presežka je primarni vir dinamičnosti, ki omogoča časovno-prostorsko distanciranje, ki omogoča izvajanje oblasti, ki omogoča črpanje presežka in torej reprodukcijo celotne dinamike. Preprosto rečeno, časovni vidiki višjega razreda so tudi časovni vidiki delovanja oblasti.⁸⁰

Opredelitev časa (reprodukcije) višjega razreda je deljena na politično-vojaško, ideološko in tržno sfero, te pa so medsebojno povezane.

Politično-vojaška oblast je temelj nadvlade celotnega predkapitalističnega višjega razreda, saj grožnja z nasiljem predstavlja osrednji razlog za zmožnost zunajekonomskega črpanja presežka. Vlaganje presežka je primarni vir dinamičnosti te sfere družbe, kar vključuje inovacije, ki omogočajo izboljšavo potovanja in komunikacij. Dolga zgodovina večanja hitrosti je povezana tako s tehnološkimi novostmi, kot so novi navigacijski instrumenti in izboljšave vprege živali, kot z novostmi v infrastrukturi prometa, kot so vzpostavitev sistemov vodnih oporišč in poštних postojank (slednje potnikom omogočajo, da stalno menjujejo živali, ki jih jahajo, in torej zaobidejo izmučenost posamezne živali).⁸¹

Dinamičnost politično-vojaške sfere omogoča časovno-prostorsko distanciranje, ki je tej sferi inherentno, saj oblast seveda deluje na določenem območju. V predkapitalističnih družbah to pomeni predvsem pobiranje presežka in obrambo pred zunanjimi grožnjami, torej vključuje dejansko fizično pobiranje dajatev, izvajanje pravne oblasti, zatiranje kmečkih uporov, vojne z drugimi aristokrati (ali celo z drugimi »civilizacijami«) itn. Vse te dejavnosti zahtevajo zmožnost koordiniranega delovanja na določenem območju, na primer zmožnost zatiranja uporov na celotnem ozemlju določene dinastije ali pa skupni boj proti zunanjim sovražnikom na več frontah, kar med drugim temelji na hitrosti potovanja. Takšno izvajanje oblasti omogoča zunajekonomsko črpanje presežka in torej reprodukcijo celotne dinamike.

Dojemanje časa aristokracije določajo predvsem vojaške dejavnosti, kot so vadbe, turnirji, vojne, obdobja pobiranja dajatev itn. Aristokrati čas razumejo skozi dejavnosti: čas je vsakdanja vojaška vadba, čas je obdobje do naslednje vojne, do naslednjega turnirja, do naslednjega obdobja pobiranja dajatev.⁸²

Produkcija vednosti je v predkapitalističnih družbah monopol višjega razreda in predstavlja tako način izvajanja politične oblasti kot legitimacijo družbenega sistema. Vlaganje presežka je primarni vir dinamičnosti te sfere družbe, kar vključuje inovacije, ki omogočajo shranjevanje informacij in meritve časa. Največjo revolucijo v tem kontekstu je historično nedvomno predstavljala iznajdba pisave,

⁸⁰ Dinamičnost in časovno-prostorsko distanciranje sta inherentno povezana in se delno prekrivata, kar je v opisani verigi nekoliko poenostavljeno. Osrednjega pomena je, da družbeni presežek predstavlja glavni vir obeh razsežnosti.

⁸¹ Rossum, *History of the Hour*, str. 324.

⁸² Le Goff, *Medieval Civilization*, str. 180.

ki ne pomeni le lažjega beleženja in prenašanja informacij, ampak tudi zmožnost dolgotrajnejšega shranjevanja in torej priročneje uporabe velikega števila podatkov. Sončne ure, vodne ure in koledarji, tehnologije, ki prav tako obstajajo že tisočletja in so pogosto prišle v uporabo skupaj s pisavo, pa seveda omogočajo lažjo organizacijo in racionalnejšo rabo časa.⁸³

Dinamičnost ideološke sfere omogoča časovno-prostorsko distanciranje, ki je tej sferi inherentno, saj produkcija vednosti deluje na podlagi preteklega znanja. Pisava v nasprotju z govorico, ki zahteva neposredno prisotnost, omogoča tako časovno kot prostorsko distanciranje: ko beremo besedilo, smo preko medija pisave v stiku z oddaljeno preteklostjo in z oddaljenim prostorom, v katerem je bilo prvič napisano (kar omogoča razvoj zgodovinopisja, vede, ki temelji na časovnem distanciranju). Takšno distanciranje omogoča shranjevanje informacij, kar omogoča podrobnejše poznavanje prebivalstva, učinkovitejšo koordinacijo različnih opravil, trajnejšo uveljavitev pravnih kodov itn., vse, od česar omogoča izvajanje administrativnih dejavnosti. Med sorodna upravna orodja spadajo tudi ure in koledarji, saj organizacija časa, to je določitev začetka in konca, dolžine trajanja, zaporedja itn. različnih dejavnosti, predstavlja način organizacije obnašanja ljudi in posledično nadzora nad prebivalstvom.⁸⁴ Takšno izvajanje oblasti omogoča zunajekonomsko črpanje presežka in torej reprodukcijo celotne dinamike.

Z opisanimi tehnologijami je povezana tudi ena od specifik dojemanja časa »intelektualcev« v predkapitalističnih družbah. Pisava namreč zahteva sledenje črkam, besedam, stavkom, odstavkom itn. od začetka do konca v vnaprej danem zaporedju (medtem ko pri slikah lahko prosto »skačemo« po različnih delih). Pisava je posledično povezana tudi z določenim načinom mišljenja, to je z diahronim, vzročno-posledičnim mišljenjem linearnega časa (kar je še ena povezava med pisavo in zgodovinopisjem, ki vsaj v klasičnem pojmovanju temelji na vzročno-posledični logiki). Dojemanje časa »intelektualcev« torej med drugim zaznamuje sam okvir mišljenja, ki ga pogojuje pisava, linearni čas pa vsaj v tem smislu obstaja že tisočletja.⁸⁵

Tržna menjava predstavlja strukturno omejeni del predkapitalističnih družb, ki je tesno povezan z aristokracijo. Vlaganje presežka je primarni vir dinamičnosti te sfere družbe, kar vključuje novosti tržnih tehnik in luksuzne potrošnje. Zgodovina širitve obsega in kompleksnosti tržne menjave je namreč tudi zgodovina razvoja vse bolj sofisticiranih metod računovodstva in financ, ki omogočajo učinkovitejšo organizacijo in torej povečanje hitrosti cirkulacije trga. Relativna dinamičnost luksuzne potrošnje pa je preprosto izraz dejstva, da dostop do presežka aristokratom omogoča relativno hitro menjavo predmetov (medtem ko se materialna civilizacija nižjega razreda iz nasprotnega razloga spreminja bistveno počasneje).

Dinamičnost tržne sfere družbe omogoča časovno-prostorsko distanciranje, ki je tej sferi inherentno, saj se po osnovni logiki menja nekaj, kar je prisotno, za nekaj, kar je odsotno. Časovno distanciranje trga je najizrazitejše pri finančnih

⁸³ Giddens, *The Nation-State and Violence*, str. 41–49; Rossum, *History of the Hour*.

⁸⁴ Giddens, *The Nation-State and Violence*, str. 41–49.

⁸⁵ Krašovec, *Tujost kapitala*, str. 137–151.

instrumentih, kot sta dolg in kredit, pri katerih gre v osnovi za »preložitve« (»*deferral*«) časa, saj na podlagi vrednosti, ki bo proizvedena v prihodnosti, omogočata zmožnost delovanja v sedanjosti (na primer tako, da zagotovita pridobitev potrebnega kapitala za začetek določene ekonomske dejavnosti).⁸⁶ Zmožnost takšne časovne preložitve v primerih, ko se države zadolžijo pri trgovcih, omogoča tudi izvajanje politične oblasti. Podobno velja za prostorsko distanciranje trga, ki aristokratom omogoča dostop do sredstev in dobrin, ki jih potrebujejo za vzdrževanja svojega položaja, kar vključuje luksuzne predmete. Predkapitalistični trgi so torej posredno povezani z izvajanjem oblasti, ki omogoča zunajekonomsko črpanje presežka, ki omogoča reprodukcijo celotne dinamike.

Dojemanje časa trgovcev je povezano predvsem s kroženjem kapitala in dobrin, to je s predvidevanjem časa poti na dolge razdalje, koordinacijo med trgovci in dobavitelji v določeni trgovski verigi, računanjem količine denarja, ki se ga splača vložiti v določenem času, itn. Čas, ponovno, *so* sama predvidevanja poti, *je* sama koordinacija trgovcev, *je* samo računanje profitov.⁸⁷ Dojemanje časa aristokratov, ki na trgu kupujejo predmete, pa med drugim zaznamuje ciklični čas mode luksuzne potrošnje. Moda predstavlja poseben del predkapitalističnih družb, saj je inherentno povezana z zavračanjem tistega, kar nadomesti: »*Moda je tudi iskanje novega izraza, ki naj zavrže prejšnjega, pot, s katero vsaka generacija zanika prejšnjo in se loči od nje*«. ⁸⁸ Tudi zavračanje preteklosti vsaj v tem smislu obstaja že tisočletja.

Opisano predstavlja čas višjega razreda, ki je tudi čas delovanja oblasti. V predkapitalističnih družbah so torej vse zgornje značilnosti pretežno omejene na višji razred, ki je druga plat nižjega razreda, dela družbe, od katerega je presežek črpan. Ta odnos, še enkrat, je tudi sočasno neistočasni odnos: vlaganje presežka v politično-vojaško, ideološko in tržno sfero pomeni, da se bodo te sfere v splošnem spreminjale hitreje, kot se bo spreminjala sfera eksistenčne produkcije.

Nepopolnost razredne delitve

Zgornjo opredelitev pa je treba dopolniti z vsaj dveh vidikov.

Prvič, predkapitalistični nižji razred se deli na več podskupin, saj nekateri neposredni producenti nimajo dostopa do pogojev reprodukcije. Nižjega razreda ne sestavljajo zgolj samooskrbni kmetje, ampak tudi rokodelci in mezdni delavci, torej deli prebivalstva, ki pogosto delujejo v popolnoma drugačnem družbenem okolju z drugačnimi časovnimi vidiki. Mezdni delavci so na primer podvrženi diktatu nadzornikov, ki določajo začetek in konec, zaporedje različnih faz in intenzivnost proizvodnje, skratka, določajo organizacijo delovnega časa (čemur so se delavci, posebej ko je bilo mezdnio delo prvič uvedeno, skoraj vedno upirali).⁸⁹ Toda delež

⁸⁶ Giddens, *The Consequences of Modernity*, str. 23–26.

⁸⁷ Le Goff, *Za drugačen srednji vek*, str. 54–55, 62–66. Nekatera Le Goffova sicer prebojna razmišljanja o času so kasneje prišla pod vprašaj: Rossum, *History of the Hour*, str. 226–232.

⁸⁸ Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja II*, str. 82.

⁸⁹ Le Goff, *Za drugačni srednji vek*, str. 79–81; Thompson, *Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism*, str. 85–86; Rossum, *History of the Hour*, str. 317–321.

nižjega razreda, ki deluje pod tovrstnim nadzorom, je strukturno omejen, saj lastninske odnose predkapitalističnih družb opredeljuje ravno dostop (velike večine) nižjega razreda do pogojev reprodukcije. Mezdni delavci obstajajo že tisočletja, ampak so večino tega časa predstavljali izjeme.⁹⁰

Drugič, časa nižjega in višjega razreda ne predstavljata dveh popolnoma ločenih sfer, kar se kaže na primer tako, da so imeli tudi kmetje dostop do trgov, trgovci pa so se ukvarjali tudi s poljedelstvom. Toda tovrstno mešanje, četudi odpravi podobo čiste dihotomije, ne pomeni, da se razlike med razredi preprosto izbrišejo. Veliko večino delovanja kmetov je namreč določalo samooskrbno kmetijstvo, medtem ko je imel trg v njihovem življenju omejeno vlogo, saj so tam menjali le svoje zelo skromne presežke. Po drugi strani pa so (nekateri) trgovci sicer imeli lastnino na podeželju, ampak so se z dejanskim kmetovanjem ukvarjali le obrobno, saj so služili predvsem tako, da so pobrane pridelke prodajali na trgu. Znotraj obeh razredov torej res obstajajo značilnosti nasprotnega razreda, kar lahko razumemo kot mešanico časov v subjektih, ampak odnos med temi značilnostmi je popolnoma drugačen: pri kmetih osnovni okvir delovanja predstavlja čas poljedelstva, ki mu je podrejen čas trga, pri trgovcih pa (v našem primeru) velja obratno.⁹¹

Skratka, časovni odnos med razredoma je kompleksnejši od zgornje opredelitve, kar zahteva dodatno razčlenitev, ne pomeni pa temeljne spremembe delitve časa v predkapitalističnih družbah. Podobno velja za vrsto drugih izjem, ki jih tukaj ne bomo obravnavali.

2) Obči čas predkapitalističnih družb

Do zdaj smo opisovali časovne dinamike, ki so specifične določenim delom družbe, ne pa tudi časa družbe kot celote. Obči čas predkapitalističnih družb je v prvi vrsti posledica tega, da v njih ni sistemskega vlaganja presežka v razvoj produkcijskih sredstev.⁹²

Stopnja sprememb takšnih družb je nadgeneracijska oziroma nižja od obdobja treh do štirih generacij. Osrednje družbene strukture (razred, zaposlitev, družina) se spreminjajo zelo počasi in se torej v splošnem prenašajo iz generacije v generacijo: življenje otrok ostaja zelo podobno življenju njihovih staršev in starih staršev, od katerih prejmejo tudi vednost, s katero se reproducirajo. Osrednjega pomena je, da ne prihaja do velikih razlik med generacijami, ki v določenem obdobju soobstajajo, kar pomembno vpliva na dožemanje časa družbenih akterjev (zaradi česar tudi kriterij treh do štirih generacij). Nasprotno na primer velja za 21. stoletje, v katerem je medgeneracijski prepad, v prvi vrsti zaradi digitalne revolucije, drastičen.⁹³

⁹⁰ Poleg tega pa je periodična porast meznega dela logična posledica (predkapitalističnih) maltuzianskih ciklov, saj poslabšanje razmerja med zemljo in prebivalstvom pomeni, da se vse manjši delež nižjega razreda lahko preživlja samooskrbno. Brenner, *Property and Progress*, str. 78–79.

⁹¹ Za opis takšnih primerov gl. npr.: Braudel, *Igre menjave I*, str. 17–82.

⁹² Ta del v grobem temelji na Rosovem opisu občega časa predmodernosti. Rosa, *Social Acceleration*, str. 290.

⁹³ Prav tam, 290.

Stopnja sprememb določa tudi značaj dolgotrajnega spreminjanja predkapitalističnih družb. Topologija osrednjih indikatorjev makrosprememb teh družb je cikličnost s tendenco linearnosti.⁹⁴ cikličnost je posledica maltuzianskega demografskega vzorca, linearnost pa dejstva, da se maltuzianski cikli v dolgoročnem pogledu začenjajo na vse višji točki. Primarna vloga cikličnosti je torej izraz demografskih vzponov in padcev, ki ne določajo le gospodarstva, ampak zaznamujejo celotno družbeno dogajanje, medtem ko je sekundarna težnja linearnosti posledica tega, da se indikatorji, kot so demografija, poraba energije in količina informacij, kljub cikličnim krizam na dolgi rok dvigujejo.⁹⁵ Z vidika sestave gospodarstva obstaja dolgotrajna težnja krčenja primarnega sektorja (in širitve preostalih sektorjev), ampak osnovna struktura gospodarstva, v katerem prevladuje poljedelstvo, ostaja enaka skozi celotno *agrarno* dobo.⁹⁶ Makrospremembe predkapitalističnih družb se torej dogajajo znotraj maltuzianskih omejitev.

Stopnja sprememb prav tako pogojuje način, kako čas razumejo družbeni akterji. Pojmovanje občega časa v predkapitalističnih družbah določa družbi zunanji predmet oziroma dejavnik, ki deluje po svoji lastni, od družbe neodvisni logiki.⁹⁷ Znotraj takšnega okvira so sicer pričakovane tudi družbene preobrazbe, ampak te preobrazbe ne morejo spremeniti samega okvira in torej ne morejo spremeniti osnovnega pogleda na potek časa. V krščanstvu na primer osnovni okvir določajo teološki indikatorji (geneza, Kristusovo rojstvo in poslednja sodba), česar ne morejo spremeniti še tako veliki družbeni pretresi: niti padec Rima ne spremeni dejstva, da čas od Jezusove smrti do apokalipse predstavlja eno obdobje. Ta okvir določa tudi pojmovanje prihodnosti, ki je posledično opredeljena na podlagi teleoloških shem in ni predmet samega družbenega delovanja. Pojmovanje občega časa lahko torej razumemo kot statično v smislu, da najpomembnejše spremembe niso lastne samemu razvoju družbe.

Opisane značilnosti je torej treba razumeti skupaj: nadgeneracijska stopnja sprememb je druga plat (v opisanem smislu) statičnega pojmovanja časa. Preprosto rečeno, ker je svet, v katerem živijo otroci, po osnovnih družbenih strukturah zelo podoben svetu njihovih staršev in starih staršev, je prevladujoče dojemanje poteka časa statično.

3) Časovni odnosi med predkapitalističnimi (in preostalimi) družbami

Ostaja nam še opredelitev časovnega odnosa med različnimi vrstami držav oziroma družb, ki v predmodernosti soobstajajo.⁹⁸ Osnovni značaj tega odnosa je

⁹⁴ Pomian, *Red časa*, str. 107–114. Pomianove kriterije tukaj razlagamo nekoliko po svoje.

⁹⁵ Prav tam, str. 107–108. Pomian kot splošno težnjo celotne zgodovine zaradi dolgotrajnega dvigovanja omenjenih dejavnikov predlaga linearnost, ampak kot ugotavlja že sam, je takšna resolucija za dejansko raziskovanje razvoja družb previsoka. Najpomembnejši nivo za obravnavo dinamike predkapitalističnih družb je nivo maltuzianskih ciklov, ne pa težnja linearnosti.

⁹⁶ Sachs, *Ages of Globalization*, str. 16.

⁹⁷ Pomian, *Red časa*, str. 53–66; Rosa, *Social Acceleration*, str. 255–259.

⁹⁸ Izraz »države oziroma družbe« seveda zajema tako različne vrste družb kot različne vrste političnih ureditev določene družbene formacije.

tesno povezan z gospodarsko nerazvitostjo vseh predkapitalističnih družb, zaradi česar je geopolitični pritisk, ki ga te družbe izvajajo, šibak.

Posledica šibkega geopolitičnega pritiska je relativno omejen vpliv novejših vrst držav oziroma družb na starejše, kar pomeni relativno omejeno širitev novejših vrst držav oziroma družb izven svojih ozemelj. Predmodernost je posledično obdobje dolgotrajnega soobstoja raznolikih družbenopolitičnih formacij: družbe lovcev in nabiralcev ter različne vrste predkapitalističnih družb, kot so različno organizirani imperiji, mestne države, fevdalne monarhije itn., soobstajajo več tisočletij, ne da bi določena vrsta formacije povsem prevladala nad drugimi. Druga plat majhnih gospodarskih razlik je torej relativna heterogenost predmodernega družbenopolitičnega zemljevida.⁹⁹

Ali drugače, posamezne države oziroma družbe lahko razumemo kot časovnice, torej kot enote, ki imajo lastno razvojno dinamiko. Relativno omejena širitev novejših časovnic pomeni vzporedni obstoj časovnic, ki so prvotno nastale v različnih obdobjih: družbe lovcev in nabiralcev, ki so nastale v prazgodovini, kitajski imperij, ki je nastal v antiki, in fevdalne monarhije, ki so nastale v srednjem veku, vse dolgotrajno soobstajajo, ne da bi novejše časovnice prevladale nad starejšimi. Značaj geopolitičnega odnosa torej določa način porazdelitve starejših in novejših značilnosti med državami oziroma družbami, ki v določenem obdobju soobstajajo.

Opisani časovni odnosi znotraj predkapitalističnih družb, obči čas predkapitalističnih družb in časovni odnosi med predkapitalističnimi (in preostalimi) družbami opredeljujejo predmodernost kot časovno obdobje.

2.4 Primerjava z modernostjo

Predmodernost pa je treba razumeti v primerjavi z modernostjo, obdobjem, ki je v našem pristopu tesno povezano s kapitalističnimi družbami. Časovne odnose modernosti opisujemo le na kratko in v poenostavljeni obliki.

Kapitalizem pomeni temeljno spremembo razrednega odnosa in torej tudi delitve časa znotraj družb, kar lahko opišemo z vsaj treh vidikov. 1) V kapitalizmu nižji razred nima dostopa do pogojev reprodukcije, zaradi česar ni zaščiten pred spremembami, ki se dogajajo zunaj njegovega neposrednega okolja. Delavci so posledično podvrženi znatno večjim spremembam, kot so bili samooskrbni kmetje. 2) Presežna vrednost se v kapitalizmu vlaga v sfero produkcije, zaradi česar se sfera nižjega razreda spreminja bistveno hitreje, kot se je spreminjala v predkapitalističnih družbah. Stalni razvoj produkcijskih sredstev pomeni relativno dinamičnost življenja delavcev, medtem ko je pomanjkanje tega razvoja pomenilo relativno statičnost življenja kmetov. 3) Politična sfera v predkapitalističnih družbah prvenstveno zadeva višji razred, v kapitalističnih pa (formalno) zadeva celotno prebivalstvo. Javna sfera posledično pomeni splošno uveljavitev številnih značilnosti, ki so bile v predmodernosti omejene na manjšino prebivalstva (najočitnejši primer tega predstavlja institucija javnega šolstva). Kombinacija teh treh vidikov predstavlja

⁹⁹ Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, str. 168–169.

temeljito spremembo časa nižjega razreda, ki v kapitalizmu doživlja bistveno večje spremembe, kot je veljalo večino zgodovine. Tudi kapitalizem opredeljujejo asimetrični časovni odnosi med razredoma, ampak ti odnosi so strukturno drugačni, kot so bili v predkapitalističnih družbah.¹⁰⁰

Kapitalizem pomeni tudi spremembo makroekonomskih vzorcev razvoja in torej časa družbe kot celote. Obči čas kapitalističnih družb 19. in večine 20. stoletja zaznamujejo generacijska stopnja sprememb (življenja otrok se navadno razlikujejo od življenj njihovih staršev in starih staršev), topologija linearnosti s težnjo cikličnosti (gospodarska rast s kapitalističnimi krizami) in progresivno linearno pojmovanje občega časa (od slabše preteklosti se premikamo k boljši prihodnosti, ki je odvisna od družbenega delovanja).¹⁰¹ Preprosto rečeno, če v predkapitalističnih družbah osnovni okvir pojmovanja časa opredeljuje statičnost, ima v kapitalističnih družbah to vlogo progresivno linearni čas. Kapitalizem torej predstavlja spremembo stopnje sprememb, strukturno spremembo hitrosti, s katero se dogajajo vse spremembe, in ne zgolj spremembe določene značilnosti.¹⁰²

Končno, kapitalizem pomeni spremembo osnovnega značaja geopolitike in torej časovnega odnosa med različnimi državami oziroma družbami. Velike gospodarske razlike, ki so izraz dinamičnosti kapitalizma, pomenijo, da kapitalistične družbe izvajajo močan geopolitični pritisk na druge vrste držav oziroma družb. Te se sicer lahko odzovejo na različne načine, ampak s časom obstaja močna težnja k sprejetju kapitalističnih lastninskih odnosov in politične ureditve nacionalnih držav, saj države oziroma družbe, ki tega ne storijo, postanejo geopolitično nekonkurenčne. Ali drugače, močan geopolitični pritisk pomeni, da je širitev novejših družbenopolitičnih formacij bistveno hitrejša, kot je bila v predmodernosti, zaradi česar je za modernost značilno relativno poenotenje družbenopolitičnega zemljevida.¹⁰³

Kapitalizem torej pomeni spremembo časovnega odnosa znotraj družbe, občega časa družbe in časovnih odnosov med družbami: predmodernost in modernost se razlikujeta v skoraj vseh pogledih.

¹⁰⁰ V kapitalizmu dostop do novejših značilnosti določa predvsem ekonomski status posameznikov. Za obravnavo razlike med predkapitalističnimi in kapitalističnimi razredi gl.: Krašovec, *Tujost kapitala*, str. 31–35, 93–103.

¹⁰¹ Rosa, *Social Acceleration*, str. 290.

¹⁰² Ta opis je močno poenostavljen. Nekoliko podrobnejša opredelitev je naslednja: ekonomska in politična sfera se v kapitalizmu formalno ločita in predstavljata dva osrednja časa modernosti, čas povratnih zank in progresivno linearni čas. Čas povratnih zank je čas stalnega prilagajanja svojega delovanja glede na povratne informacije iz prihodnosti, zaradi česar ga zaznamuje relativna fleksibilnost, dinamičnost in kratkoročnost (podjetja svoje delovanje prilagajajo iz leta v leto oz. iz četrtoletja v četrtoletje glede na povratne informacije s trga), medtem ko progresivno linearni čas zaznamuje vnaprej določeno zaporedje, zaradi česar ga določa relativna rigidnost, statičnost oz. stabilnost in dolgoročnost (države svoje delovanje prilagajajo počasneje, več let ali desetletij izvajajo vnaprej določene načrte). V 19. in v večini 20. stoletja (v »klasični modernosti«) prevladuje progresivno linearni čas, saj osnovni okvir delovanja določajo nacionalne države, medtem ko v ekonomski sferi progresivno linearni čas določa organizacijo proizvodnje, kar zajema pojem fordizma. To se spremeni v poznem 20. in v 21. stoletju (v »postmodernosti«), ki pa ni del naše razprave. Za nekatere obravnave odnosa med modernostjo in postmodernostjo gl.: Giddens, *The Consequences of Modernity*; Rosa, *Social Acceleration*, str. 211–322.

¹⁰³ Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, str. 168–169.

2.5 Repriza: časovni vidiki historičnega materializma

Osrednje ugotovitve tega sklopa razprave lahko povzamemo takole.

Družbe so najprimernejši kriterij za opredelitev obdobj, saj predstavljajo načine delitve časa človeških dejavnosti. Konkretnije: presežek inherentno predstavlja dinamičnost; družbe določajo način črpanja in vlaganja presežka; družbe so torej tudi načini delitve časa med ljudmi. Na podlagi takšnega razumevanja družb lahko premostimo dihotomijo med homogenim in heterogenim, ampak nezadostno integriranim pojmovanjem časa, ki smo jo razložili zgoraj.

Družb pa kljub temu ne smemo preprosto enačiti z obdobji, saj različne vrste družb lahko obstajajo hkrati. Zaradi tega je treba upoštevati tudi značaj odnosa med družbami: predmodernost je obdobje, v katerem prevladujejo predkapitalistične družbe, modernost pa obdobje, v katerem prevladujejo kapitalistične, medtem ko razliko med tema obdobjema določa značaj geopolitičnega odnosa, ki je s tema družbama povezan. Če poenostavimo in predkapitalistične družbe povežemo s statičnostjo, kapitalistične pa z dinamičnostjo, lahko rečemo, da v predmodernosti prevladuje statičnost, v modernosti pa dinamičnost.¹⁰⁴

Navedena zaključka lahko strnemo tudi takole: značaj razrednega in značaj geopolitičnega odnosa, če ju razumemo v časovnem smislu, določata način porazdelitve starejših in novejših značilnosti med družbenimi akterji in med državami. To je glavni razlog, da smo predmodernost opredelili kot vrsto časovnih odnosov.

Na podlagi prvega in drugega dela razprave se lahko vrnemo k našemu izhodiščnemu vprašanju, namreč kako opredeliti obdobje 1450–1750.

3 Pozna predmodernost

3.1 Pojem zgodnjega novega veka

Pojem zgodnjega novega veka izhaja iz dodatne razčlenitve tripartitne delitve evropske zgodovine na antiko, srednji in novi vek, ki jo je sodobno zgodovinopisje prevzelo od humanistov 14. stoletja. V drugi polovici 20. stoletja se je obdobje okoli 1450–1750 idejno in institucionalno ločilo kot posebno podobdobje modernosti, torej kot posebno področje s specializiranimi pristopi, znanstvenimi revijami in zgodovinskimi oddelki.¹⁰⁵ Toda ta sprememba predstavlja le notranjo delitev novega veka, ne pa temeljne spremembe periodizacijskega okvira: kot pove že sam izraz, pojem zgodnjega novega veka izpostavlja modernost obdobja 1450–1750, kar vpliva tako na znanstvene obravnave tega obdobja kot na osnovni okvir razumevanja evropske zgodovine, ki še vedno ostaja humanistična tripartitna delitev.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Podobno opredelitev predlaga tudi Rosa. Rosa, *Social Acceleration*, str. 90–93.

¹⁰⁵ Scott, *Introduction: »Early Modern« Europe and the Idea of Early Modernity*, str. 1–2.

¹⁰⁶ Četudi je zgodnji novi vek daleč najbolj razširjeno pojmovanje tega obdobja, to ne velja brez ugovorov. Obstoječe alternative vsebujejo pojem Stare Evrope, ki zaobjema obdobje približno 1000–1800, in pojem dolgega srednjega veka, ki zaobjema obdobje približno 500–1750. Gerhard, *Old Europe*; Le Goff, *Must We Divide History into Periods?*

Z vzpostavitvijo obdobja 1450–1750 kot posebnega področja raziskovanja je prišlo tudi do njegove jasnejše opredelitve. Hamish Scott v članku »*Introduction: 'Early Modern' Europe and the Idea of Early Modernity*« omenja devet značilnosti, ki to obdobje povezujejo: 1) relativno kontinuirana demografska rast od krize 14. stoletja do industrijske revolucije, z delno izjemo 17. stoletja; 2) relativno kontinuirano gospodarsko napredovanje, prav tako z delno izjemo 17. stoletja, ki je povezano z vse večjo vlogo manufakture; 3) proces centralizacije oblasti, ki vključuje administrativne, fiskalne in vojaške spremembe; 4) razpad relativne enotnosti evropskega katoličanstva, do katere pride zaradi reformacije, in posledična konsolidacija vseh religij (»konfesionalizacija«); 5) postopna socialna preobrazba od kolektivnih identitet in razširjenih družin k individualizmu in nuklearni strukturi družin; 6) relativno poslabšanje položaja žensk; 7) prva faza globalizacije in s tem povezana sprememba položaja Evrope v svetovnem merilu; 8) tehnološke inovacije tiska, smodnika, kompasa in mehanske ure; 9) novi miselni tokovi renesanse, znanstvene revolucije in razsvetljenstva.¹⁰⁷ Številne od teh značilnosti so seveda medsebojno povezane: odkritje Amerike je vplivalo na nove miselne tokove, demografska in gospodarska rast gresta z roko v roki itn.

Nekoliko drugačno razumevanje zgodnjega novega veka temelji na poudarjanju sočasnega obstoja predmodernih in modernih značilnosti v obdobju 1450–1750. Med značilnosti »stare družbe« tega obdobja spadajo »*predindustrijske oblike gospodarjenja s kmetijstvom kot najpomembnejšo dejavnostjo, družbene strukture in institucije stanovske družbe, povezane s fevdalnim sistemom, dinastična zasnovanost politike, krščanstvo in vrsta vsakodnevnih običajev in praks*«,¹⁰⁸ medtem ko med značilnosti »nove družbe« spadajo »*tisk, recepcija humanizma, gospodarska in demografska rast, oblikovanje zgodnjenovoveške teritorialne države, visok konfliktni potencial, evropska ekspanzija [...] ter, seveda, reformacija in katoliška prenova*«. ¹⁰⁹ V tem pojmovanju, ki mu v nadaljevanju sledimo tudi sami, je torej sama mešanica predmodernih in modernih značilnosti tisto, kar opredeljuje zgodnji novi vek.

Historični materializem in zgodnji novi vek

Kot velja za vrsto drugih družboslovnih pristopov, ima tudi v različici historičnega materializma, ki jo zagovarjamo, zgodnji novi vek posebno vlogo. Tik pred tem obdobjem se je namreč prvič v zgodovini pojavil kapitalizem, vsaj če ta pojem razumemo kot specifično vrsto lastninskih odnosov (in ne zgolj kot trgovanje na dolge razdalje, ki je obstajalo že tisočletja).¹¹⁰

V skladu z Brennerjevo tezo so kapitalistični lastninski odnosi vzniknili na angleškem podeželju kot rezultat družbenih pretresov, ki jih je sprožila smrt

¹⁰⁷ Scott, *Introduction: 'Early Modern' Europe and the Idea of Early Modernity*, str. 3.

¹⁰⁸ Štuhec, *Reformacijska gibanja v okviru evropskega 16. stoletja*, str. 9.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 11–12.

¹¹⁰ Gl. drugi del, podpoglavje »Kapitalistične družbe«.

velikega dela evropskega prebivalstva v krizi 14. stoletja.¹¹¹ Posledice te krize lahko razumemo samo s pomočjo analize razredne dinamike, ki je bila specifična za Anglijo. Moč angleškega višjega razreda ob koncu 14. stoletja namreč ni bila dovolj velika, da bi lahko vzdrževala oziroma na novo vzpostavila tlačanstvo (kar se je zgodilo v vzhodni Evropi), a hkrati moč nižjega razreda ni bila dovolj velika, da bi si ta lahko izboril pravico do posesti zemlje (kar se je zgodilo v Franciji). Angleška aristokracija je torej posedovala veliko ozemlja, vendar ni imela zadostne delovne sile za njeno obdelavo, angleški kmetje pa so se sicer izognili tlačanstvu, a hkrati številni od njih niso imeli zadostnega dostopa do zemlje, da bi se lahko samooskrbno preživljali.

Takšno stanje je privedlo do nenavadnega rezultata. Ob koncu 14. in v začetku 15. stoletja so aristokrati velik del svoje najrodovitnejše zemlje dali v zakup, saj je to v dani situaciji predstavljalo najboljši način zaslužka, medtem ko so tisti kmetje, ki niso imeli zadostnega dostopa do pogojev reprodukcije, na teh zemljiščih začeli delati kot mezdni delavci. Družbeni akterji so torej delovali v skladu s svojimi interesi, a so nenačrtno ustvarili novo dinamiko družbenega delovanja. Najemniški trg namreč ni imel vnaprej določenih pravil, s čimer se je med zakupniki vzpostavil odnos ekonomske konkurence, kar pomeni, da so s časom na vrh prišli tisti zakupniki, katerih zemljišča so bila bolj donosna. To predstavlja začetek kapitalistične logike, to je logike stalnega izboljševanja ekonomske produktivnosti, saj akterjem, ki tega ne počnejo, grozi propad. Začetni vzpostavitev konkurenčnega odnosa na nekaterih predelih angleškega podeželja je sledilo postopno širjenje kapitalističnih lastninskih odnosov po celotni državi, kar je imelo vrsto gospodarskih, političnih in ideoloških posledic.¹¹²

V obdobju 1450–1750 kapitalizem torej obstaja v Angliji in samo v Angliji, medtem ko v preostalih državah Evrope še vedno prevladujejo predkapitalistične družbe, zaradi česar moramo pri obravnavi tega obdobja jasno razlikovati med Anglijo in celinsko Evropo.¹¹³

¹¹¹ Brenner, *Property and Progress*, str. 82–107.

¹¹² Izjemnost angleškega razvoja v zgodnjem novem veku je tudi osrednja empirična teza Brennerja. V tem obdobju je namreč Anglija – ne pa tudi preostali deli Evrope – izšla iz maltuzijske logike in šla po poti moderne gospodarske rasti. Tega ključnega razvoja demografski in tržni model ne moreta razložiti: primerljiva demografska rast in primerljiva porast tržne menjave se je zgodila v več predelih Evrope, ampak do preboja v moderno gospodarsko rast je prišlo le v Angliji. Šele ko ta dejavnika povežemo z lastninskimi odnosi, torej šele ko upoštevamo značaj odnosov med družbenimi akterji, lahko razložimo razlike v gospodarskem razvoju evropskih držav v zgodnjem novem veku. To seveda ne pomeni, da drugi dejavniki niso važni, ampak pomeni, da imajo lastninski odnosi razlagalni primat, saj najbolje pojasnijo empirično realnost svetovne gospodarske zgodovine. Brennerjeva analiza je bila stvar številnih polemik, ki potekajo že desetletja. Za obrambe te teze gl.: Brenner, *The Agrarian Roots of European Capitalism*, str. 213–327; Brenner, *Property and Progress*, str. 49–111; Dimmock, *The Origin of Capitalism in England 1400–1600*; Rutar, *Capitalism for Realists*, str. 22–50.

¹¹³ Delno izjemo predstavlja Nizozemska, saj so tam v obdobju 1450–1750 že prisotni kapitalistični lastninski odnosi, kar pa ni privedlo do moderne gospodarske rasti. S tem primerom se tukaj ne ukvarjamo, saj za naš argument ni bistven: tudi če nekatere značilnosti, ki veljajo za Anglijo, veljajo tudi za Nizozemsko, so te značilnosti v kontekstu celotne Evrope še vedno omejene. Brenner, *The Low Countries in the Transition to Capitalism*, str. 169–241.

3.2 Pojem pozne predmodernosti

Preliminarni komentarji

Pojem zgodnjega novega veka je po našem mnenju problematičen, saj ohranja humanistično tripartitno shemo, ki je kot osnovni okvir razumevanja evropske zgodovine zavajajoča. V nadaljevanju bomo zagovarjali tezo, da je obdobje 1450–1750 smiselno pojmovati kot pozno predmoderno obdobje.¹¹⁴

Naš argument je osredotočen na sinhrono odnose med različnimi značilnostmi tega obdobja, zaradi česar se v vprašanje, kako (ne)moderne so te značilnosti same po sebi, ne poglobljamo. V skladu z zgornjimi opredelitvami zgodnjega novega veka predpostavljamo, da se v obdobju 1450–1750 pojavijo nekatere moderne značilnosti v smislu, kot to ne drži za prejšnja obdobja.

Pri predstavitvi naše teze začnemo z ločeno obravnavo posameznih značilnosti obdobja 1450–1750, ki jih nato v drugem sklopu obravnavamo skupaj. Temu sledi krajša primerjava z modernostjo in opredelitev pojma pozne predmodernosti.

Obravnava posameznih značilnosti obdobja 1450–1750

Če se osredotočimo na novejšje značilnosti obdobja 1450–1750, opazimo, da so vse omejene, zaradi česar na obči ravni prevladujejo značilnosti, ki izhajajo iz starejših obdobj. Izjemo z več vidikov predstavlja Anglija, ki jo obravnavamo na koncu vsakega sklopa.¹¹⁵

Demografija in gospodarstvo

Gospodarske spremembe v obdobju 1450–1750 vključujejo demografsko rast, širitev tržne sfere in novosti materialne civilizacije.

Obdobje 1450–1750 je obdobje absolutne demografske rasti, zaradi česar število prebivalcev Evrope na predvečer industrijske revolucije ni le večje, kot je bilo v srednjem veku, ampak je zaradi dolgotrajne težnje vzpona tudi večje, kot je bilo kadarkoli v zgodovini. Toda ta rast je še vedno podvržena maltuzianskim omejitvam, saj večino evropskih gospodarstev v tem obdobju zaznamuje nizka stopnja tehnološkega razvoja in uporaba naravnih virov energije. Povečanju števila prebivalstva, do katerega pride v dolgem 16. stoletju (približno 1450–1620), tako sledi nižanje stopnje produktivnosti in realnih plač, kar predstavlja zgornjo mejo rasti. Šele po krizi 17. stoletja (približno 1620–1680), v kateri se zaradi upada prebivalstva demografska slika »popravi«, ponovno sledi vzpon ob koncu 17. in predvsem v 18. stoletju. Demografski vzorec večine Evrope torej zaznamujejo ciklični vzponi in padci, ne pa linearna rast.¹¹⁶

¹¹⁴ Izraz »pozna predmodernost« že obstaja, ampak brez temeljite argumentacije in brez vsebinske podprtosti. Stearns, *Periodization in World History: Challenges and Opportunities*, str. 100.

¹¹⁵ Omejujemo se na značilnosti, ki jih lahko vsaj potencialno razumemo kot moderne.

¹¹⁶ Brenner, *Property and Progress*, str. 100–111.

Gospodarsko dinamiko obdobja 1450–1750 zaznamuje tudi znatna porast neagrarnega sektorja, to je predvsem porast tržne menjave in manufakturne proizvodnje, ki je med drugim povezana s prvo fazo globalizacije. Kvantitativno povečanje tržne sfere privede tudi do vrste kvalitativnih sprememb, ki vključujejo vzpostavitev »*private market*«, tržne menjave, ki gre onkraj javnih regulacij, razširitev založniškega sistema ruralne manufakture in začetek uporabe finančnega instrumenta dvojnega računovodstva.¹¹⁷ Toda vse te spremembe se zgodijo v kontekstu gospodarstva, v katerem še vedno prevladuje agrarni sektor, zaradi česar so strukturno omejene na manjšinski delež prebivalstva. Četudi se število trgovcev in rokodelcev poveča, ti poklici ostajajo izjeme, saj veliko večino družbe predstavljajo samooskrbni kmetje.¹¹⁸

Obdobje 1450–1750 privede tudi do vrste novosti v materialni civilizaciji, torej do novosti v prehrani, oblačilih, pohištvu itn., ki so podrobno opisane v delu *Strukture vsakdanjega življenja*.¹¹⁹ Toda kot poudari Braudel na začetku skoraj vsakega poglavja, so te novosti povečini omejene na sfero višjega razreda, medtem ko se materialna civilizacija nižjega razreda spremeni bistveno manj in bistveno počasneje. Še posebej novi luksuzni predmeti, kot so kava, rokokojsko pohištvo in diferencirano namizno posodje (če naštejemo zgolj nekaj primerov), so v glavnem na voljo le aristokratom in bogatejšim meščanom, ne pa tudi samooskrbnim kmetom. Seveda ima tudi ta dinamika svoje izjeme, pri čemer je treba posebej izpostaviti rastline, ki prihajajo iz Amerike in ki se uveljavijo v sferi produkcije. Toda do širšega vpliva rastlinskih kultur novega sveta na evropsko gospodarstvo pride šele v sredini 18. stoletja, medtem ko je njihov pomen v obdobju, ki nas zanima, zelo omejen. Evropa se še več stoletij po »odkritju« Amerike prvenstveno hrani s pšenico, ne s krompirjem ali koruzo.¹²⁰

Izjemo od opisanih omejitev predstavlja Anglija, ki v obdobju 1450–1750 že prelomi z maltuzianskim vzorcem. V tej državi se rast prebivalstva, produktivnosti dela in realnih plač dogajajo hkrati, kar se najizraziteje pokaže v 17. stoletju, ki za Anglijo ne predstavlja krize, ampak zmerno gospodarsko rast. Posledice te rasti vključujejo znatno spremembo sestave gospodarstva, zaradi česar se angleški agrarni sektor že pred industrijsko revolucijo skrči na manj kot polovico prebivalstva, in postopno širitev neeksistenčne materialne potrošnje na vse večji del družbe. Vzorec moderne gospodarske rasti je torej že prisoten v obdobju, ki nas zanima, ampak je omejen le na Anglijo.¹²¹

Svetovni položaj Evrope

Pomorska odkritja 14. in 15. stoletja so nedvomno veliki dogodki, ki pomembno zaznamujejo potek evropske in svetovne zgodovine. Posledice teh dogodkov

¹¹⁷ Gl. npr.: Braudel, *Igre menjave I*, str. 17–82.

¹¹⁸ Prav tam, str. 54–55.

¹¹⁹ Braudel, *Strukture vsakdanjega življenja I*, str. 117–322; Prav tam, *II*, str. 7–93.

¹²⁰ Prav tam, *I*, str. 193–204.

¹²¹ Brenner, *Property and Progress*, str. 109–111.

vključujejo vzpostavitev »kolumbijske menjave«, to je menjave rastlin, živali, bolezni in idej med Ameriko in preostalim svetom, prvo fazo evropskega kolonializma v Ameriki, vzpostavitev atlantske trgovine s sužnji ter pretres srednjeveškega ideološkega in znanstvenega horizonta.

Toda pomen teh sprememb je v obdobju 1450–1750 vendarle omejen. V kontekstu tega podpoglavja¹²² je najpomembnejše, da posledice velikih odkritij niso dovolj velike, da bi temeljno spremenile odnos med Evropo in najrazvitejšimi civilizacijami tistega časa. Evropa v tem obdobju namreč ni bila naprednejša od velikih azijskih velesil, kar je tudi osrednja teza »kalifornijske šole«, vrste zgodovinarjev, ki trdijo, da se je veliki razkol (»*the great divergence*«) med tema dvema celinama zgodil šele v 18. ali pa celo v 19. stoletju.¹²³ Nekateri argumenti v prid tej tezi so naslednji: 1) Absolutno gledano sta Indija in Kitajska še na začetku 19. stoletja predstavljali približno četrtno in tretjino, torej skupaj več kot polovico, svetovne manufakturne proizvodnje.¹²⁴ Relativno gledano, to je gledano z vidika gospodarske produktivnosti, pa od evropskih držav izstopa le Anglija, medtem ko je celinska Evropa po tem kriteriju primerljiva ali pa zaostaja za razvitejšimi deli Kitajske.¹²⁵ 2) V trgovskih odnosih med Evropo in Azijo je bila v obdobju 1450–1750 kljub »odkritju« ameriškega srebra še vedno v prednosti slednja, kar se med drugim kaže v stekanju žlahtnih kovin proti vzhodu (ta kriterij je času merkantilizma osrednjega pomena).¹²⁶ Evropski trgovci so sicer res prodrli na azijski trg, vendar so nanj prodrli le obrobno, saj se je večina menjave v tem delu sveta še vedno odvijala med azijskimi državami. Evropska odkritja torej niso spodkopala osrednje vloge, ki sta jo v svetovnem gospodarstvu že zaradi svoje velikosti imeli največji azijski civilizaciji. 3) Evropejci so v Azijo prodrli zgolj obrobno tudi v geopolitičnem smislu, pri čemer so bili omejeni predvsem na razpršene postojanke na obalah, niso pa prodrli v notranjost azijske celine. V 17. stoletju je sicer res prišlo do vzpona evropskih trgovskih imperijev, vendar ti imperiji v resnici niso predstavljali velike grožnje azijskim velesilam, ki so bile vojaško enakovredne ali pa naprednejše od Evrope.¹²⁷

Evropa v obdobju 1450–1750 torej ni prevladovala nad Azijo ne na gospodarskem ne na politično-vojaškem področju, zaradi česar sta obe celini povečini še naprej sledili lastni razvojni dinamiki. Ali drugače, geopolitični pritisk evropskih držav v tem obdobju ni bil dovolj močan, da bi zahteval temeljno spremembo ravnanja azijskih velesil.

¹²² O gospodarstvu smo govorili v prejšnjem sklopu, o mentalitetah pa govorimo v nadaljevanju.

¹²³ Pomeranz, *The Great Divergence*; Goldstone, *Why Europe?*; Marks, *The Origins of the Modern World*.

¹²⁴ Allen, *Global Economic History*, str. 6–8.

¹²⁵ Nasprotno v razvpitem delu trdi Pomeranz, ki argumentira, da je Anglija (najrazvitejši del Evrope) po najpomembnejših gospodarskih indikatorjih primerljiva z delto reke Jangce (najrazvitejšim delom Kitajske) vse do 18. stoletja. Po našem mnenju so kritike Pomeranzove teze pokazale, da to ne drži. Pomeranz, *The Great Divergence*; Brenner in Isett, *England's Divergence from China's Yangzi Delta*, str. 609–662.

¹²⁶ Braudel, *Igre menjave I*, str. 260–265.

¹²⁷ Goldstone, *Why Europe?*, str. 52–70.

Politika in vojska

Politično-vojaške spremembe v obdobju 1450–1750 vključujejo vzpon absolutizma in intenzifikacijo oblasti v odnosu do nižjega razreda.

Absolutistične države so se vzpostavile s procesom integracije dela višjega razreda, ki je imel v času fevdalizma vrsto lastnih upravnih, vojaških in sodnih pristojnosti, v okvir centraliziranega državnega aparata, in hkrati s procesom posplošitve oblasti, ki je postopno začela veljati za območje celotnih držav.¹²⁸ V tem procesu je prišlo tudi do pomembnih tehnoloških in organizacijskih sprememb vojske, ki vključujejo vpeljavo smodnika, večjo pomembnost najemniških čet ter vzpostavitev stalnih in vse večjih državnih armad. Toda vse te spremembe pretežno zadevajo le sfero višjega razreda, medtem ko je njihov pomen v sferi nižjega razreda omejen. Dejstvo, da morajo kmetje ob dajatvah zemljiškim gospodom plačevati tudi davke centralizirani državi, ne predstavlja velike spremembe njihovega družbenega položaja in vsakodnevnega življenja. Ali drugače, centralizacija in posplošitev oblasti pomenita pomembno spremembo odnosov znotraj višjega razreda, ne pa tudi odnosa med nižjim in višjim razredom, saj absolutizem predstavlja le novi način zunajekonomskega črpanja presežka.¹²⁹

Kljub temu pa se v obdobju 1450–1750 spremeni tudi odnos oblasti do nižjega razreda, kar bomo tukaj obravnavali s pomočjo pojma konfesionalizacije.¹³⁰ Konfesionalizacija je proces institucionalne konsolidacije organiziranih veroizpovedi, ki se kot posledica reformacije zgodi tako v katoliških kot v protestantskih delih Evrope. Vse tesnejša vez med cerkveno in posvetno oblastjo med drugim vodi do večjega nadzora nad življenjem podložnikov, ki morajo pogosto slediti zelo strogim navodilom, na primer natančnim določitvam poteka verskih obredov. Toda poseg oblasti v vsakdanjik nižjega razreda je v obdobju, ki nas zanima, vendarle omejen. Tehnološke in organizacijske zmožnosti oblasti namreč niso dovolj razvite, da bi omogočale intenzivno nadzorovanje večine prebivalstva, poleg tega pa sam značaj samooskrbnega gospodarstva predstavlja zaščito pred vsakršno spremembo oblasti, saj večino delovanja kmetov določa lokalno ruralno okolje. Četudi se odnos oblasti do nižjega razreda spremeni v načelu, uresničitev tega načela *de facto* omejuje nizka stopnja tehnološkega razvoja in dostop nižjega razreda do pogojev reprodukcije.

Izjemo od opisanih omejitev pa na politično-vojaškem področju ponovno predstavlja Anglija, kjer so bili v obdobju 1450–1750 že prisotni kapitalistični lastninski odnosi. V tej državi sprememba oblasti posledično pomeni tudi spremembo odnosa med nižjim in višjim razredom, kar je imelo velike posledice za položaj podložnikov. Angleški kmetje so postopno začeli izgubljati dostop do zemlje, za-

¹²⁸ »Absolutizem« je zavajajoč izraz, saj v tej družbenopolitični ureditvi kljub težnji po centralizaciji velik del oblasti *de facto* ostaja v rokah regionalnih aristokratov, s katerimi se morajo kralji ves čas pogajati. Sami bomo ta izraz v nadaljevanju uporabljali v šibkejšem smislu, torej v navezavi na centralizacijo in posplošitev oblasti. O problematiki absolutizma gl.: Teschke, *Mit o letu 1648*, str. 169–177.

¹²⁹ Gerstenberger, *Impersonal Power*, str. 645–662; Teschke, *Mit o letu 1648*, str. 186–219.

¹³⁰ Lotz-Heumann, *The Concept of »Confessionalization«*, str. 93–114.

radi česar je imela intenzifikacija oblasti, povezana s procesom konfesionalizacije, nanje bistveno večji vpliv kot v drugih državah. Poleg tega pa širitev kapitalističnih lastninskih odnosov predstavlja tudi ozadje vzpostavitve parlamentarne ustavne monarhije in posledične spremembe vloge angleške vojske, ki začenja ščititi interese novonastalega kapitalističnega razreda (in ne predkapitalističnega zunajekonomskega črpanja presežka).¹³¹ Nekatere družbene značilnosti kapitalizma so torej v tem obdobju že prisotne, ampak so omejene le na Anglijo.

Odnosi med državami

Spremembe meddržavnih odnosov v obdobju 1450–1750 vključujejo vzpostavitev mreže mednarodne diplomacije, uveljavitev teritorialnih držav kot osnovnih entitet za pogajanja in izvajanje geopolitičnega pritiska absolutističnih držav. Zaradi slednjega se absolutizem širi tudi po predelih evropske celine, v katerih notranjega prehoda iz fevdalnih v absolutistične monarhije ni bilo, torej predvsem na vzhodno Evropo v 17. in 18. stoletju.¹³²

Toda številne tradicionalne razlage tem spremembam pripisujejo prevelik pomen.¹³³ V kontekstu naše razprave je najpomembnejše, da je geopolitični pritisk, ki ga izvajajo absolutistične države in kapitalistična Anglija, relativno omejen. Obdobje 1450–1750 posledično kljub splošni težnji po centralizaciji in posplošitvi oblasti zaznamuje soobstoj raznolikih političnih ureditev:

»Med krizo v 17. stoletju so [...] v evropskih političnih tvorbah nastali zelo različni politični režimi. Plod tega je bil heterogeni geopolitični sistem. Francija, Avstrija, Španija, Švedska, Rusija, Danska-Norveška, Brandenburg-Prusija in Papška država so bile absolutistične. Sveto rimsko cesarstvo je do leta 1806 ostalo konfederalna volilna monarhija. Nizozemski generalni stanovi so ustanovili neodvisno oligarhično trgovsko republiko. Poljska je bila ,aristokratsko republika s kraljem', Švica pa prostovoljna konfederacija kantonov. Medtem ko so se italijanske trgovske republike upirale temu, da bi postale monarhije, je Anglija postala parlamentarna ustavna monarhija, ki je načelovala prvemu kapitalističnemu gospodarstvu na svetu. Toda kljub tej raznolikosti so zgodnjenovoveški mednarodni sistem obvladovale številčno in z vidika politične moči prevladujoče dinastične države.«¹³⁴

Posebej velja izpostaviti soobstoj absolutističnih držav s Svetim rimskim cesarstvom, italijanskimi mestnimi državami in nizozemsko trgovsko republiko, torej soobstoj absolutizma in relativno decentraliziranih političnih ureditev v samem središču Evrope. Mednarodni sistem so sicer res obvladovale dinastične države, vendar vzpon absolutizma kljub temu ne pomeni poenotenja evropskega političnega zemljevida.¹³⁵

¹³¹ Teschke, *Mit o letu 1648*, str. 280–295.

¹³² Anderson, *Rodovniki absolutistične države*, str. 211–238.

¹³³ Osnovni *modus operandi* meddržavnih odnosov namreč kljub omenjenim spremembam še vedno obvladuje predkapitalistična geopolitična logika. Teschke, *Mit o letu 1648*, str. 221–278.

¹³⁴ Prav tam, str. 245.

¹³⁵ Podobno ugotavlja Tilly, ki se v znanem delu sprašuje, zakaj po dolgem obdobju heterogenih in relativno fragmentiranih političnih ureditev »[...] šele po letu 1790 sledi konsolidacija

Produkcija vednosti

Spremembe ideološke sfere v obdobju 1450–1750 vključujejo tehnologiji tiska in mehanske ure ter vsebinske novosti miselnih tokov tega časa.¹³⁶

Tisk in mehanska ura nemara predstavljata najpomembnejši tehnološki inovaciji v sferi produkcije vednosti vse od prvotne iznajdbe pisave in sončnih ur. Tisk ne pomeni le znatnega povečanja števila knjig v obtoku in torej hitrejšega širjenja znanja, ampak omogoča tudi nove načine strukturiranja in kategoriziranja vednosti, strmo rast bibliografskih poklicev ter natančnejšo primerjavo tekstov, ki je posledica večjega števila enakih (in ne zgolj prepisanih) kopij. Družbeni pomen mehanske ure pa se že kmalu po njenem izumu v 14. stoletju pokaže v izboljšavi sinhronizacije delovanja različnih institucij, zmožnosti natančnejšega nadzora nad manufakturno proizvodnjo in v učinkovitejšem usklajevanju med oddaljenimi prostori.¹³⁷ Poleg teh tehnoloških prebojev obdobje 1450–1750 zaznamuje tudi vzpon novih izobraževalnih in raziskovalnih institucij, kot so akademije, muzeji, oratoriji in znanstvena društva, ter izboljšava mednarodne komunikacije, ki jo med drugim omogoča vzpostavitev razvpite »literarne republike«. Toda vse te spremembe pretežno zadevajo le peščico posameznikov, ki predstavljajo »intelektualce« Evrope tistega časa, medtem ko je njihov pomen v sferi nižjega razreda omejen. Navadni kmetje v splošnem niso brali tiskanih knjig, niso uporabljali mehanskih ur in niso poslušali predavanj v Kraljevem društvu.¹³⁸ Ali drugače, produkcija vednosti v obdobju, ki nas zanima, kljub vsem opisanim spremembam ostaja monopol višjega razreda.

Hkrati s tehnološkimi in institucionalnimi spremembami v obdobju 1450–1750 pride tudi do velikih ideoloških pretresov, ki jih v najširšem smislu lahko opišemo kot odprtje novega miselnega horizonta, povezanega s humanizmom, renesanso, reformacijo, znanstveno revolucijo in razsvetljenstvom. Nekatere značilnosti, ki so skupne tem sicer zelo različnim miselnim tokovom, so sprememba odnosa do starih avtoritet, ki so na različne načine postavljene pod vprašaj, vpeljava novih metodologij, do katerih je prišlo tako v humanistični interpretaciji tekstov kot v »naravni filozofiji«, ter sprememba pogleda na položaj in zmožnosti človeka. Na tem ozadju je prišlo tudi do radikalnejših idej, ki vključujejo vzpon sekularizacije, ideje napredka in univerzalnih pravic, torej idej, ki jih navadno neposredno povezujemo z modernostjo.¹³⁹ Toda še tako revolucionarne ideje so pretežno zadevale spremembe svetovnega nazora višjega razreda, niso pa predstavljale družbene pre-

v večje države«. Tilly, *Coercion, Capital, and European States*, str. 32. Prev. R. D. Giddens pa težnjo po družbenopolitičnem poenotenju postavi celo v 19. stoletje. Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, str. 168–169.

¹³⁶ Za splošne preglede gl.: Burke, *A Social History of Knowledge*; Štuhec, *Znanje in razum v zgodnjem novem veku*, str. 30–47; Scott (ur.), *The Oxford Handbook of Early Modern European History II*, str. 3–169.

¹³⁷ Rossum, *History of the Hour*, str. 217–287.

¹³⁸ To ne drži povsem, saj se je stopnja pismenosti prebivalstva, posebej v nekaterih državah severozahodne Evrope, v tem obdobju pomembno spremenila. Toda temeljna sprememba izobrazbene strukture evropskega prebivalstva se zgodi šele z uvedbo splošnega šolstva.

¹³⁹ Štuhec, *Znanje in razum v zgodnjem novem veku*, str. 30–47.

obrazbe v širšem smislu. Ali drugače, ker omenjeni miselni tokovi niso spremenili političnih, gospodarskih in socialnih struktur, v katere je bil vpet nižji razred, je bil njihov pomen v tej sferi družbe omejen.

Delno izjemo tudi na ideološkem področju predstavlja Anglija. V tej državi je pojem napredka že od 17. stoletja povezan z izboljšavo gospodarske produktivnosti,¹⁴⁰ tekom 18. stoletja pa uporaba znanstvene teorije za tehnične izboljšave postaja vse pogostejša, kar predstavlja tudi pomemben del ozadja industrijske revolucije.¹⁴¹ V obdobju 1450–1750 je torej že prisotna tesna povezava med znanstvenim in gospodarskim razvojem, ki jo navadno povezujemo z modernostjo, ampak je omejena le na Anglijo.

Skupna obravnava značilnosti obdobja 1450–1750

Novejše značilnosti obdobja 1450–1750 so torej na opisane načine omejene, zaradi česar na obči ravni prevladujejo starejše značilnosti. Za opredelitev obdobja pa moramo njihove značilnosti obravnavati skupaj, pri čemer lahko opazimo dve pomembni potezi.

Prvič, opisane značilnosti so omejene na podoben način. Poleg že izpostavljene razlike med Anglijo in celinsko Evropo je večina novejših značilnosti obdobja 1450–1750 omejena na manjšinski del družbe: tako novosti v gospodarski sferi (luksuzni predmeti, finančni instrumenti), politično-vojaški sferi (centralizacija in posplošitev oblasti, spremembe vojske) kot v ideološki sferi (tisk in mehanska ura, novosti miselnih tokov) so po večini omejene na sfero višjega razreda. Novejše značilnosti obdobja 1450–1750 so torej pretežno omejene na Anglijo in na sfero višjega razreda, medtem ko v sferi nižjega razreda celinske Evrope prevladujejo starejše značilnosti.

Drugič, ta vrsta omejenosti novosti ne velja le za obdobje 1450–1750, ampak v grobem velja za vso predmoderno zgodovino. Večina gospodarskih, politično-vojaških in ideoloških novosti obdobja 1450–1750 je omejena na sfero višjega razreda, tako kot je bila večina gospodarskih, politično-vojaških in ideoloških novosti omejena na sfero višjega razreda vso predmoderno zgodovino. Porazdelitev starejših in novejših značilnosti v obdobju 1450–1750 ima torej določen vzorec, in ta vzorec je v grobem podaljšek vse predmodernosti.

S tem se seveda zastavlja vprašanje, zakaj? Kako lahko razložimo nastanek takšnega vzorca? Na tej točki se moramo vrniti k drugemu delu razprave, v katerem smo predmodernost opredelili kot vrsto časovnih odnosov. Na podlagi ugotovitev iz tega dela lahko razložimo značaj mešanice časov, ki zaznamuje obdobje 1450–1750. Najprej obravnavamo odnos med družbama, ki v tem obdobju soobstajata, nato pa odnose znotraj družbe, ki v tem obdobju prevladuje.

¹⁴⁰ Wood, *Svoboda in lastnina*, str. 403–423, 449–458.

¹⁴¹ Pomen razsvetljenstva za gospodarski razvoj izpostavlja ena od vplivnih razlag industrijske revolucije. Mokyr, *The Enlightened Economy*. Za kritiko te razlage gl.: Rutar, *Capitalism for Realists*, str. 31–33.

1) Odnos med družbama, ki v obdobju 1450–1750 soobstajata

V obdobju 1450–1750 soobstajata dve različni vrsti družb, kapitalizem v Angliji in predkapitalistične države na celini, kar pomembno zaznamuje časovne dinamike tega obdobja.

Posledice prehoda v kapitalizem se v Angliji med drugim pokažejo v širitvi neeksistenčne potrošnje na vse večji delež prebivalstva, večji prodornosti intenzifikacije oblasti in tesnejši povezavi med znanostjo in razvojem produkcijskih sredstev. Gospodarske, politično-vojaške in ideološke novosti obdobja 1450–1750 vplivajo na angleški nižji razred na način, kot ne drži za preostale države. V makroekonomskih vzorcih razvoja se posebnost Anglije pokaže predvsem v njenem izhodu izpod maltuzianskih omejitev in torej v spremembi občega časa angleške družbe.

Toda vse to so spremembe znotraj ene države, medtem ko moramo za obravnavo določenega obdobja upoštevati značaj odnosa med državami oziroma družbami, ki v njem soobstajajo. Če obnovimo: predkapitalistične družbe izvajajo šibak geopolitični pritisk, kar pomeni relativno omejen vpliv novejših vrst držav oziroma družb na starejše, kar pomeni dolgotrajni soobstoj različnih vrst držav oziroma družb; za kapitalistične družbe velja obratno.¹⁴²

Posebnost obdobja 1450–1750 je, da v njem kapitalizem že obstaja, vendar še ni dovolj razvit, da bi izvajal močan geopolitični pritisk na preostale države oziroma družbe. Mešanica družb, ki v tem obdobju soobstajajo, se spremeni, saj se v njem prvič pojavi moderna vrsta družbe, vendar značaj odnosa med družbami ostaja predmoderen. Posledično so spremembe, do katerih je prišlo zaradi prehoda v kapitalizem, pretežno omejene na Anglijo in nimajo bistvenega vpliva na preostale države Evrope in Azije, zaradi česar je za to obdobje značilna predmoderna heterogenost družbenopolitičnega zemljevida.

Značaj geopolitičnega odnosa torej določa način porazdelitve predmodernih in modernih značilnosti med državami Evrope v obdobju 1450–1750.

2) Odnosi znotraj družbe, ki v obdobju 1450–1750 prevladuje

V obdobju 1450–1750 prevladujejo predkapitalistične družbe, ki zaznamujejo vso celinsko Evropo. Odnose znotraj teh družb opisujemo s treh vidikov.

Vlaganje družbenega presežka (dela proizvoda, ki inherentno predstavlja dinamičnost) je v predkapitalističnih družbah pretežno omejeno na sfero višjega razreda. Torej: ker v obdobju 1450–1750 prevladujejo predkapitalistične družbe, je večina novejših značilnosti tega obdobja omejena na sfero višjega razreda, medtem ko v sferi nižjega razreda prevladujejo starejše značilnosti.¹⁴³ Ali drugače, če predkapitalistične družbe v prostorskem smislu razumemo kot morje statičnosti, ki

¹⁴² Gl. drugi del, podpoglavji »Časovni odnosi med predkapitalističnimi (in preostalimi) družbami« in »Primerjava z modernostjo«.

¹⁴³ Sferi nižjega in višjega razreda seveda nista povsem ločeni, kar smo opisali v podpoglavju »Nepopolnost razredne delitve«. Pojasnila iz tega podpoglavja veljajo tudi za obdobje 1450–1750.

predstavlja eksistenčno produkcijo, in medsebojno povezan arhipelag dinamičnosti, ki predstavlja presežek, so novejšje značilnosti tega obdobja pretežno omejene na medsebojno povezan arhipelag, medtem ko v morju prevladujejo starejše značilnosti.

Takšna vrsta omejenosti velja za vsa obdobja, v katerih prevladujejo predkapitalistične družbe, kar pomeni, da je bila večina novejših značilnosti antike in srednjega veka prav tako omejena na sfero višjega razreda. Kako je obdobje 1450–1750 drugačno? Posebnost tega zgodovinskega obdobja je, da se v njem prvič pojavijo nekatere moderne značilnosti, vendar se pojavijo znotraj predmoderne vrste družbe, zaradi česar so omejene na strukturno enak način, kot so bile novejše značilnosti omejene vso predmodernost. Mešanica značilnosti, ki soobstajajo, se spremeni, vendar odnos med njimi ostaja enak. Ali drugače, moderne značilnosti se v tem obdobju pojavijo na predmoderni način.

Enako lahko opišemo z drugega vidika: dostop do pogojev reprodukcije predstavlja zaščito pred spremembami vseh vrst. Torej: ker ima nižji razred v obdobju 1450–1750 dostop do pogojev reprodukcije, imajo moderne značilnosti tega obdobja nanj le omejen vpliv, zaradi česar v tej sferi družbe prevladujejo predmoderne značilnosti.

Končno, delitev časa znotraj družb ima zaradi inherentne povezave med časom in oblastjo tudi vlogo vzdrževanja obstoječega stanja: presežek je primarni vir dinamičnosti, ki omogoča časovno-prostorsko distanciranje, ki omogoča izvajanje oblasti, ki omogoča črpanje presežka in torej reprodukcijo celotne dinamike.¹⁴⁴

Poglavitni vir naslednjih novosti je torej vlaganje družbenega presežka.

Centralizacija in posplošitev oblasti ter vzpostavitev stalnih vojsk (novosti v politično-vojaški sferi) omogočajo učinkovitejšo koordinacijo na določenem ozemlju (časovno-prostorsko distanciranje), kar omogoča centralizirano pobiranje davkov absolutističnih držav in zatiranje kmečkih uporov v 16., 17. in 18. stoletju (izvajanje oblasti). Tisk in mehanska ura (novosti v ideološki sferi) omogočata učinkovitejše shranjevanje informacij ter meritve časa (časovno-prostorsko distanciranje), kar absolutističnim državam omogoča učinkovitejšo uporabo informacij v namen nadzora prebivalstva in določitve časovnih okvirov družbenega delovanja (izvajanje oblasti). Dvojno računovodstvo in drugi finančni instrumenti (novosti v tržni sferi) omogočajo učinkovitejšo »preložitev« časa dolga in kredita (časovno-prostorsko distanciranje), kar preko zadolževanja pri trgovcih predstavlja pomemben vir financiranja absolutističnih držav (in izvajanja vseh zgornjih dejavnosti).

Novosti obdobja 1450–1750 imajo družbeno vlogo vzdrževanja absolutističnih držav, kar omogoča zunajekonomsko črpanje presežka in torej reprodukcijo celotne dinamike.

Ne gre le za to, da je večina novejših značilnosti obdobja 1450–1750 omejena na sfero višjega razreda, ampak da imajo te značilnosti tudi družbeno vlogo vzdrževanja takšne delitve časa. Ali drugače, moderne značilnosti se v tem obdobju pojavijo v predmoderni družbeni vlogi.

Značaj razrednega odnosa torej določa način porazdelitve predmodernih in modernih značilnosti med družbenimi akterji celinske Evrope v obdobju 1450–1750.

¹⁴⁴ Gl. drugi del, podpoglavje »Čas (reprodukcije) višjega razreda«.

Obdobje 1450–1750 proti modernosti

Opisano je treba razumeti v primerjavi z modernostjo, obdobjem, v katerem prevladujejo kapitalistične družbe.¹⁴⁵

V modernosti demografske rasti ne določajo maltuzianski cikli, ampak eksponentno naraščanje; rast neagrarnega sektorja ni omejena na manjšinski del družbe, ampak ta sektor določa veliko večino gospodarstva; novosti v luksuzni potrošnji niso omejene na sfero višjega razreda, ampak so (formalno) dostopne vsem; odnosi med najrazvitejšimi civilizacijami ne ostanejo nespremenjeni, ampak Evropa začne prevladovati nad vsem svetom; politične spremembe niso omejene na spremembe odnosov znotraj višjega razreda, ampak vključujejo tudi spremembo odnosa med razredoma; vojaške novosti niso omejene na sfero višjega razreda, ampak so (preko institucije javne vojske) dostopne vsemu prebivalstvu; spremembe oblasti v odnosu do nižjega razreda niso omejene, ampak postanejo bolj invazivne, saj delavci nimajo dostopa do pogojev reprodukcije; različne vrste držav oziroma družb ne morejo dolgotrajno soobstajati, saj kapitalistične družbe izvajajo močan geopolitični pritisk na preostale države oziroma družbe; novosti v ideološki sferi niso omejene na sfero višjega razreda, ampak so (preko institucije javnega šolstva) dostopne vsemu prebivalstvu; spremembe v znanosti niso omejene na znanstveno teorijo, ampak začnejo vse bolj vplivati na razvoj produkcijskih sredstev in torej na vsakdanjik ljudi.

Skratka, opisani načini omejenosti, ki veljajo za obdobje 1450–1750, za modernost ne veljajo pri nobeni od obravnavanih značilnosti. Razlog za to je, da v modernosti prevladuje kapitalizem, ki predstavlja temeljno spremembo načina porazdelitve starejših in novejših značilnosti med razredoma in med državami. Spremembe teh odnosov so prvenstveno posledica tega, da se v kapitalizmu presežna vrednost sistemsko vlaga v razvoj produkcijskih sredstev. V modernosti sicer veljajo nove vrste omejitev, toda te omejitve so strukturno drugačne, kot so bile v predmodernosti.

Pri primerjavi obdobja 1450–1750 in modernosti je treba poudariti, da se z izjemo Anglije posamezne novosti tega obdobja pojavijo v drugačni družbeni vlogi, kot jo imajo v modernosti. Nekatere od novejših značilnosti obdobja 1450–1750 torej »preživijo« padec predkapitalističnih družb in nato dobijo novo družbeno vlogo v kapitalizmu. V tem smislu (in *ne* v smislu neposredne kontinuitete) to obdobje res zaznamuje soobstoj predmodernih in modernih značilnosti na način, kot to ne velja za druga obdobja.

Obdobje 1450–1750 kot pozna predmodernost

Obdobje 1450–1750 je pozno predmoderno obdobje iz dveh razlogov.

Prvič, to obdobje je predmoderno, ker ga zaznamujejo predmoderni sinhroni odnosi, kar je pomembno, ker ti odnosi določajo porazdelitev starejših in novejših

¹⁴⁵ Gl. drugi del, podpoglavje »Primerjava z modernostjo«.

značilnosti med relevantnimi enotami.¹⁴⁶ Posledica predmodernega značaja sinhronih odnosov je, da so novejšje značilnosti tega obdobja omejene na določene enote, medtem ko starejše značilnosti prevladujejo na obči ravni. Natančneje, novejšje značilnosti tega obdobja so omejene na eno državo in na en razred, to je na Anglijo in na sfero višjega razreda, medtem ko v sferi nižjega razreda celinske Evrope prevladujejo starejše značilnosti.

Drugič, to obdobje je pozno, ker se v njem v omejeni obliki pojavijo moderne značilnosti v smislu, kot to ne velja za druga predmoderna obdobja. V skladu s tem, kar smo argumentirali v prvem delu razprave, je omejena prisotnost značilnosti prihodnjega obdobja notranji del poznih obdobj, sestavni del njihove osnovne definicije.¹⁴⁷

Obdobje 1450–1750 je torej obdobje, v katerem na obči ravni prevladujejo značilnosti predhodnih obdobj, to je predmodernosti, medtem ko so v njem v omejeni obliki prisotne značilnosti prihodnjega obdobja, to je modernosti. Ta mešanica značilnosti oziroma ta sinhroni odnos – predmoderne značilnosti na obči ravni, moderne značilnosti v omejeni obliki – je tisto, kar obdobje 1450–1750 opredeljuje kot pozno predmodernost.

3.3 Konec predmodernosti

Dolgo 19. stoletje: vztrajanje starega režima?

Dosedanjo argumentacijo pa moramo razširiti še na vprašanje, kdaj se predmodernost konča. Če to obdobje zaznamuje prevlada predkapitalističnih družb, potem se po definiciji konča takrat, ko se ta prevlada izteče. Toda kdaj se to pravzaprav zgodi?

Ali drugače: zakaj dolgo 19. stoletje (obdobje od dvojne revolucije do prve svetovne vojne) predstavlja začetek modernosti, in ne nadaljevanje predmodernosti, kot v znani knjigi trdi Arno Mayer?¹⁴⁸ Že osnovni pregled značilnosti 19. stoletja nas namreč postavi pred klasično dilemo periodizacije: nekatere države se tekom tega obdobja res modernizirajo, ampak ta modernizacija je v večini primerov omejena, poleg tega pa večina evropskih držav vneta štiti *ancien régime*. Četudi lahko izpostavimo Anglijo, ki se (delno) modernizira, lahko prav tako omenimo Rusijo, ki ostaja (pretežno) predmoderna. Kako opredeliti takšno obdobje?

Naš argument je, da dolgo 19. stoletje predstavlja začetek modernosti, ker se v njem temeljno spremeni sinhroni odnos med predmodernimi in modernimi značilnostmi. Pojem, ki to spremembo najbolje zajame, je Hobsbawmov pojem dvojne revolucije.¹⁴⁹ Nadaljujemo s kratkimi opisi angleške industrijske revolucije, francoske politične revolucije, pojma dvojne revolucije in končno z opredelitvijo dolgega 19. stoletja kot začetka modernosti.

¹⁴⁶ Sinhroni odnosi med enotami tudi predstavljajo osnovni predmet periodizacije. Gl. prvi del, podpoglavje »Sprememba perspektive: od posameznih enot k sinhronim odnosom«.

¹⁴⁷ Gl. prvi del, podpoglavje »Zgodnje, visoko, pozno: obdobja kot mešanice časov«.

¹⁴⁸ Mayer, *The Persistence of the Old Regime*.

¹⁴⁹ Hobsbawm, *Čas revolucije*, str. 1–4.

Angleška industrijska revolucija

Kot smo opisali, je v pozni predmodernosti na celinski Evropi prevladoval *ancien régime*. Ob koncu 18. stoletja se ta prevlada izteče. Anglija je že od Slavne revolucije v odnosu do celine igrala geopolitično vlogo dejavnega uravnoteževanja, ampak:

»Ta metoda je bila v začetku obrambni mehanizem, ustvarjen za zaščito notranje ureditve. Od konca 18. stoletja pa uravnoteževanje ni služilo le ohranjanju varnosti in reda, imelo je tudi stranske posledice. Celinske države so morale odgovoriti na izziv naprednejšega britanskega družbenopolitičnega sistema in se mu naposled prilagoditi, še posebno po industrijski revoluciji. Dejavno uravnoteževanje je postalo glavni način izvrševanja pritiska na celinske države, ki je povzročil dolgoročno preobrazbo političnoekonomske organizacije ‚zaostalih‘ državnih/družbenih sklopov«. ¹⁵⁰

Britanska naprednost je prvič zares prišla do izraza v sedemletni vojni, novo razsežnost pa je dobila v francoskih revolucionarnih in napoleonskih vojnah, v katerih je bila glavni financer protifrancoske koalicije. Na podlagi industrijske revolucije, ki je pomenila trajno in vse hitrejšo gospodarsko rast, se je razcep med Britanijo in preostalimi evropskimi državami le še večal, s čimer se je večal tudi pritisk na »zaostale« države, da se posodobijo. Če dinamičnost kapitalizma v pozni premodernosti še ni imela velikih geopolitičnih posledic, se je to v drugi polovici 18. stoletja, predvsem pa po industrijski revoluciji, bistveno spremenilo.

Francoska politična revolucija

Francija je bila vse od sedemletne vojne naprej v stalnih finančnih škripcih, iz katerih se je poskušala izvleči z vrsto neuspešnih reform. Vse večja kriza se je končala v francoski revoluciji in posledičnih vseevropskih vojnah, dogodkih, ki so spremenili potek evropske zgodovine.

Gospodarske in politično-vojaške spremembe francoske revolucije lahko v širokem okviru opišemo kot odpravo številnih elementov *ancien régime*, na podlagi česar so se vzpostavili drugačni družbeni odnosi. ¹⁵¹ Te spremembe vključujejo odpravo sistema notranjih tarif in vzpostavitev narodnega trga, materialno in ideološko okrnitev duhovščine in prerazporeditev velikega dela cerkvenih posesti, odpravo posredne oblasti regionalnih aristokratov in vzpostavitev neposredne oblasti države ter vrsto sprememb v organizaciji vojske, med katerimi je najpomembnejša vpeljava splošnega nabornišтва. Ideološke spremembe revolucije vključujejo širjenje razsvetljenskih idej in vzpon nacionalizma kot pomembne motivacijske sile. Nič od tega samo na sebi ne pomeni modernizacije, pomeni pa pretres temeljev *ancien régime*.

Posledice francoske revolucije so seveda velike. Kratkoročno gledano so opisane institucionalne spremembe Franciji sploh omogočale, da je v revolucionar-

¹⁵⁰ Teschke, *Mit o letu 1648*, str. 296.

¹⁵¹ Za splošne preglede gl.: Hobsbawm, *Čas revolucije*, str. 61–114; Doyle, *The French Revolution*; Vovelle, *Kratka zgodovina francoske revolucije*.

nih in napoleonskih vojnah zdržala toliko časa, kot je, s čimer so se številni vidiki revolucije razširili onkraj njenih mej: sprejemanje nacionalnih ustav, vzpostavitev novih izobraževalnih sistemov in reorganizacija vojske so le nekatere značilnosti, ki so zaznamovale velik del Evrope ob koncu 18. in začetku 19. stoletja. Dejstvo, da so revoluciji sledile vseevropske vojne, je torej popolnoma spremenilo pomen samega dogodka.¹⁵²

Dolgoročno gledano pa je pomen francoske revolucije še bistveno večji. V kontekstu naše razprave je posebej pomembno, da revolucija ne predstavlja le modela za prihodnja progresivna gibanja, ampak zaznamuje tudi delovanje starih sil, ki morajo po letu 1789 utemeljevati svojo legitimnost povsem drugače kot pred tem letom. Ne gre za to, da bi francoska revolucija čez noč odstranila *ancien régime*, ampak za to, da ga je – tako rekoč čez noč – za vedno postavila pod vprašaj. Radikalnost te spremembe dobro povzema naslednja misel Josepha de Maistra: »Rojalizem je bil včasih nekaj instinktivnega, zdaj pa je postal znanost«.¹⁵³

Dvojna revolucija in pritisk modernizacije

Pojem dvojne revolucije angleško industrijsko in francosko politično revolucijo razume skupaj. Njegova pomanjkljivost je v tem, da med obema pojavoma ni močne povezave, saj sta si bili Anglija in Francija ob koncu 18. stoletja gospodarsko in politično zelo različni. Ta problem puščamo ob strani, saj močne vzročne povezave za argumentacijo pojma dvojne revolucije kot zgodovinskega preloma, to je kot meje med dvema obdobjema, ne potrebujemo. Pojava lahko povežemo na podlagi njune relativne sočasnosti in učinka, ki sta ga imela na celotno Evropo: kot posledica teh dveh revolucij so namreč druge evropske države prišle pod pritisk modernizacije.

Dogajanje v Evropi ob koncu 18. in začetku 19. stoletja lahko povzamemo takole: Anglija je zaradi svoje gospodarske in družbene dinamičnosti v sedemletni vojni, predvsem pa po industrijski revoluciji, začela geopolitično pritiskati na preostale države Evrope. Ta pritisk se je najjasneje kazal v Franciji, kjer je po neuspešnih poskusih reform prišlo do revolucije in vrste politično-vojaških sprememb, ki so ji kljub zaostalosti omogočale konkurenčnost z drugimi državami. V revolucionarnih in napoleonskih vojnah sta bili obe državi na nasprotnih straneh, ampak na osnovi teh vojn so moderne značilnosti, ki so se razvile relativno neodvisno v obeh državah, zaznamovale delovanje celotne Evrope. Pritisk angleške modernizacije je zahteval predvsem gospodarske reforme, kot so vpeljava kapitalističnih lastninskih odnosov, industrializacija in tržna liberalizacija, pritisk francoske modernizacije pa reforme politične in vojaške organizacije, kot so vpeljava nacionalnih ustav, vojnega gospodarstva in splošnega nabornišтва.¹⁵⁴

¹⁵² Hobsbawm, *Čas revolucije*, str. 102–106.

¹⁵³ V: Doyle, *The French Revolution*, str. 89. Prev. R. D.

¹⁵⁴ Oboje je seveda povezano, saj modernizacija, posebej vpeljava kapitalističnih lastninskih odnosov, zahteva celostno družbeno preobrazbo. Za razpravo o prehodih v kapitalizem znotraj paradigme, ki jo zagovarjamo, gl.: Lafrance in Post (ur.), *Case Studies in the Origins of Capitalism*.

Učinki dvojne revolucije so se sicer kazali skozi celotno 19. stoletje (zaradi česar zanj velja težnja k poenotenju družbenopolitičnih formacij, najpomembneje z združitvijo Italije in Nemčije), ampak poseben pomen revolucionarnih in napoleonskih vojn je v tem, da je pritisk modernizacije preko teh vojn prvič prišel do izraza na ravni vse celine.

Evropske države so se na novo situacijo odzvale na različne načine. V nekaterih primerih so države same uvedle spremembe, ki so predstavljale začetke modernizacije. To se je zgodilo na primer v Prusiji, ki je že kmalu po porazu proti Napoleonu začela sprejemati vrsto političnih in gospodarskih reform. V drugih primerih so različna progresivna (nacionalistična, socialistična, feministična) gibanja države prisilila v posodobitev. Prevladujoči odziv pa je bil nemara konservativen, se pravi poskus restavracije ali vzdrževanja starega režima. Ta odziv pooseblja sveta aliansa. Za vse države pa velja, da so se na pritisk modernizacije na neki način odzvale, ker so bile v to prisiljene – in to je ključno.

Dolgo 19. stoletje kot začetek modernosti

Če bi želeli dolgo 19. stoletje opisati v enem stavku, bi ga opisali kot stoletje, v katerem so se evropski družbeni akterji na različne načine odzivali na pritisk modernizacije. Morda je prevladujoča značilnost tega stoletja celo ta, da so se stare sile na vse kriplje prizadevale zaustaviti težnjo po modernizaciji in ohraniti svojo oblast: če bi naštevali predmoderne in moderne značilnosti dolgega 19. stoletja, bi verjetno »zmagale« prve. Toda osrednjega pomena je samo dejstvo, da so se vse države na pritisk modernizacije morale odzvati.

To je glavni razlog, da je dolgo 19. stoletje moderno. Predmoderne in moderne značilnosti soobstajajo tako v obdobju 1450–1750 kot v dolgem 19. stoletju, ampak *sinhroni odnos* med njimi se temeljno spremeni: v obdobju 1450–1750 so moderne značilnosti omejene, v dolgem 19. stoletju pa zaznamujejo celotno Evropo. V dolgem 19. stoletju družbeno dogajanje diktira pritisk modernizacije na način, kot to ni veljalo v vsej predmodernosti, vključno z obdobjem 1450–1750.

Dejstvo, da dolgo 19. stoletje zaznamujejo številne značilnosti predmodernosti (da na celinski Evropi še vedno prevladuje agrarno gospodarstvo, da francoski revoluciji sledi restavracija, da je velik del Evrope pod vladavino aristokratov itn.), ni osrednjega pomena. Značilnosti predhodnega obdobja so v obdobju, ki ga obravnavamo, vedno prisotne, saj v zgodovini popolna diskontinuiteta ne obstaja. Tisto, kar se v dolgem 19. stoletju spremeni, je sinhroni odnos med predmodernimi in modernimi značilnostmi, zaradi česar je obdobje 1450–1750 pozno predmoderno, dolgo 19. stoletje pa zgodnje moderno obdobje.

Pojem, ki to spremembo najboljše zajame, je dvojna revolucija: pred tema dvema pojavoma se predmoderne družbene strukture pretežno vzdržujejo na podlagi inercije, po njih pa so pod stalnim pritiskom modernizacije. Dvojna revolucija je torej zgodovinski prelom med predmodernostjo in modernostjo, saj najboljše zajame tisto kratko obdobje, v katerem se spremeni sinhroni odnos med starimi in novimi,

v tem primeru med predmodernimi in modernimi, značilnostmi.¹⁵⁵ Če poenostavimo in predmodernost povežemo s prevlado statičnosti, modernost pa s prevlado dinamičnosti, lahko rečemo, da dvojna revolucija predstavlja tisti trenutek, v katerem se sinhroni odnos med statičnostjo in dinamičnostjo spremeni v prid slednje.¹⁵⁶

Repriza: razprave o periodizaciji

Periodizacija se pogosto razume kot nekaj relativno arbitrarnega, kot da pri delitvi zgodovine obstaja le več možnosti, med katerimi se v resnici ne da odločati na podlagi sistematičnih kriterijev. Izbira za to, kako pojmujeemo neko obdobje, je odvisna od izbrane perspektive: če pri obdobju 1450–1750 poudarjamo novejšo značilnost, je videti moderno, če se osredotočamo na starejšo, pa predmodernost. Z opisom različnih možnosti se premisleki o načinu delitve zgodovine navadno tudi končajo. V naši razpravi smo (implicitno) argumentirali, da je takšen pogled na periodizacijo posledica slabe razvitosti tega polja zgodovinopisja.

V prvem delu smo podali izhodišča za teorijo periodizacije. Predmet periodizacije so sinhroni odnosi med različnimi značilnostmi, saj v njih lahko zajamemo tako sinhrono kot diahrono dimenzijo časa. Brez tega razumevanja o vprašanih periodizacije pravzaprav sploh ne bi mogli razpravljati, saj bi v najosnovnejšem smislu narobe razumeli predmet naše analize. Na tej podlagi smo opredelili druge pojme, ki so potrebni za razprave o periodizaciji.

V drugem delu smo predmodernost in modernost opredelili kot vrsto časovnih odnosov. Pri tem smo pojasnili, da so družbe najprimernejši kriterij za opredelitev obdobj, saj predstavljajo načine delitve časa med ljudmi. Poleg tega smo poudarili, da moramo pri opredelitvah obdobj upoštevati tudi odnose med različnimi vrstami družb, ki obstajajo hkrati.

V tretjem delu smo splošna načela iz prvih dveh delov uporabili v analizi specifičnega obdobja. Obdobje 1450–1750 smo opredelili kot pozno predmodernost, to je kot obdobje, v katerem na obči ravni prevladujejo značilnosti predmodernosti, hkrati pa so v njem v omejeni obliki prisotne tudi značilnosti modernosti. Poleg tega smo dvojno revolucijo opredelili kot zgodovinski prelom med predmodernostjo in modernostjo, dolgo 19. stoletje pa kot začetek modernosti.

Naša razprava torej ni zgolj poudarjanje teh ali onih značilnosti, izpostavljanje tega ali onega vidika. Naša argumentacija temelji na teoriji periodizacije in na opisu časovnih odnosov predmodernosti in modernosti, brez česar obdobja 1450–1750 ne bi mogli pojmovati kot pozno predmoderne obdobja. Namreč: šele ko razumemo, da so osnovni predmet periodizacije sinhroni odnosi med različnimi značilnostmi; šele ko pozna obdobja razumemo kot obdobja, ki inherentno vsebujejo omejene značilnosti prihodnjega obdobja; šele ko družbe razumemo kot načine delitve časa in torej kot načine porazdelitve starejših in novejših značilnosti; šele ko pri

¹⁵⁵ To je tudi osnovna definicija zgodovinskega preloma. Gl. prvi del, podpoglavje »Zgodovinski prelom: sprememba sinhronnega odnosa v kratkem časovnem obdobju«.

¹⁵⁶ Statičnost v našem pristopu predstavljajo predkapitalistične družbe, dinamičnost pa kapitalistične. Gl. drugi del.

obravnavi obdobji upoštevamo tudi časovne odnose med različnimi družbami; in šele če vse to uporabimo v analizi obdobja 1450–1750, lahko razumemo, da je to obdobje strukturni podaljšek vse predmodernosti v časovnem smislu.

Za odgovor na vprašanje, kako opredeliti obdobje 1450–1750, je torej potreben ponovni premislek o povezavah med časovnimi in družbenimi strukturami ter načinom, kako se te povezave spreminjajo s časom. Ali širše, razprave o periodizaciji skozi reinterpretacijo odnosa med časom in družbo predstavljajo nov pogled na največje spremembe v človeški zgodovini.

Sklep: valovita hokejska palica

Vsak najosnovnejši okvir, s katerim razumemo zgodovino, je nujno poenostavitev. Toda poenostavitve so lahko boljše ali slabše.

Delitev zgodovine na antiko, srednji in novi vek še vedno predstavlja osnovo za večino periodizacijskih shem evropske zgodovine in prevladuje v splošnem imaginariju. Ta shema implicira tri različna obdobja, ki jih ločujeta dva primerljiva preloma, kar se z vzpostavitvijo zgodnjega novega veka kot posebnega področja raziskovanja ne spremeni. Takšna delitev ima svojo logiko, saj zaton antike in spremembe okoli leta 1500 nedvomno predstavljata pomembni spremembi, toda takšno pojmovanje je kot osnovni pogled na zgodovino zavajajoče, saj se je družba v zadnjih dobrih dveh stoletjih spremenila bistveno bolj, kot se je spremenila ob teh dveh prelomih. Niti zaton antike niti spremembe okoli leta 1500 nista primerljiva s spremembami, ki jih je prinesla dvojna revolucija.

Poleg tripartitne delitve je pogosto tudi progresivno pojmovanje zgodovine, to je pojmovanje, ki zgodovino razume kot napredek k vse višji stopnji razvoja ali pa poudarja eno splošno težnjo človeške preteklosti. Krzysztof Pomian na primer na podlagi dolgotrajne rasti najpomembnejših družbenih indikatorjev kot osnovno težnjo zgodovine predlaga linearno rast.¹⁵⁷ Tudi to pojmovanje ima svojo logiko, saj drži, da se raven makroindikatorjev družbenih sprememb na dolgi rok dviguje, vendar je tudi to pojmovanje kot osnovni pogled na zgodovino pomanjkljivo, saj najpomembnejši vidik »grafa zgodovine« predstavlja radikalna razlika med zadnjima dvema stoletjema in vso prejšnjo zgodovino, ne dolgotrajna rast.

Tako delitev na antiko, srednji in novi vek kot progresivno pojmovanje zgodovine sta torej kot osnovna pogleda na potek človeške preteklosti pomanjkljiva. Zgodovina je namreč valovita hokejska palica.¹⁵⁸ Daljši del palice je predmodernost, krajši modernost. Celotna palica je neravna oziroma valovita, saj predmodernost zaznamujejo ciklične maltuzijske, modernost pa ciklične kapitalistične krize. Kljub temu da je daljši del palice valovit, se hkrati tudi dviguje, saj padci nikoli niso tako globoki, da bi dosegli najnižjo stopnjo samega začetka palice. To dvigovanje je dolgotrajna težnja linearnosti. Nekje na desni strani daljšega dela palice sta dva velika padca, od katerih prvi predstavlja krizo, ki se konča z zatonom antike,

¹⁵⁷ Pomian, *Red časa*, str. 107–114.

¹⁵⁸ Ležeča hokejska palica je pogosta prispevka za zgodovino, ki pa jo tukaj nekoliko nadgrajujemo.

drugi pa krizo 14. stoletja. Ta dva padca predstavljata podlago za delitev na antiko, srednji in novi vek. Tako težnja linearnosti kot tripartitna delitev torej predstavljata sestavna dela valovite hokejske palice, ampak oba sta notranja vidika daljšega dela, ki se kot celota temeljno razlikuje od krajšega.

Padcu, ki predstavlja krizo 14. stoletja, sledi tisti del palice, ki že vpeljuje v krajši del, ni pa še del samega strmega vzpona. Ta del ima res nekatere značilnosti krajšega dela palice, ampak strukturno še vedno spada v daljši del: to je pozna predmodernost.

Literatura

- Allen, Robert C.: *Global Economic History. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Anderson, Perry: *Rodovniki absolutistične države*. Ljubljana: ŠKUC – ZIFF, 1992.
- Arnade, Peter, Martha Howell in Anton van der Lem (ur.): *Rereading Huizinga. Autumn of the Middle Ages, a Century Later*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2019.
- Aston, T.H. in C.H.E. Philpin (ur.): *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Bachelard, Gaston: *Oblikovanje znanstvenega duha. Prispevek k psihoanalizi objektivnega spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2012.
- Braudel, Fernand: *On History*. Chicago: The University of Chicago Press, 1980.
- Braudel, Fernand: *Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče I-II. Materialna civilizacija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje*. Ljubljana: ŠKUC – ZIFF, 1988.
- Braudel, Fernand: *Igre menjave I-II. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.-XVIII. stoletje*. Ljubljana: ŠKUC – ZIFF, 1989.
- Braudel, Fernand: *Dinamika kapitalizma*. Ljubljana: Sophia, 2010.
- Brenner, Robert: The Agrarian Roots of European Capitalism. V: T.H. Aston in C.H.E. Philpin (ur.), *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, str. 213–329.
- Brenner, Robert in Christopher Isett: England's Divergence from China's Yangzi Delta: Property Relations, Microeconomics, and Patterns of Development. *The Journal of Asian Studies* 61, 2, 2001, str. 609–662.
- Brenner, Robert: The Low Countries in the Transition to Capitalism. *Journal of Agrarian Change* 1, 2, 2002, str. 169–241.
- Brenner, Robert: Property and Progress: Where Adam Smith Went Wrong. V: Chris Wicham (ur.), *Marxist History-writing for the Twenty First Century*. Oxford: Oxford University Press, 2007, str. 49–111.
- Burke, Peter: *A Social History of Knowledge. From Gutenberg to Diderot*. Cambridge in Malden: Polity Press, 2008.
- Burke, Peter: *Revolucija v francoskem zgodovinopisju. Anali 1929–89*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1993.
- Chibber, Vivek: What is Living and What Is Dead in the Marxist Theory of History. *Historical Materialism* 19, 2, 2011, str. 60–91.
- Dick, Steven J. in Roger D. Launius (ur.): *Societal Impact of Spaceflight*. Washington: NASA, 2007.
- Dimmock, Spencer: *The Origin of Capitalism in England 1400–1600*. Chicago: Haymarket Books, 2015.

- Doyle, William: *The French Revolution. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Ferle, Mojca in Irena Žmuc (ur.): *Knjiga. Znanje. Razum. Od protestantizma do razsvetljenstva (1500–1800)*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2020.
- Gerhard, Dietrich: *Old Europe. A Study of Continuity, 1000–1800*. New York: Academic Press, 1981.
- Gerstenberger, Heide: *Impersonal Power. History and Theory of the Bourgeois State*. Chicago: Haymarket Books, 2009.
- Giddens, Anthony: *Capitalism and Modern Social Theory. An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- Giddens, Anthony: *The Nation-State and Violence. Volume Two of a Contemporary Critique of Historical Materialism*. Berkely: University of California Press, 1985.
- Giddens, Anthony: *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Berkely: University of California Press, 1995.
- Giddens, Anthony in Christopher Pierson: *Conversations with Anthony Giddens. Making Sense of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 1998.
- Giddens, Anthony: *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2022.
- Goldstone, Jack. *Why Europe? The Rise of the West in World History, 1500–1850*. New York: McGraw-Hill, 2009.
- Grant, Edward: *The Foundations of Modern Science in the Middle Ages. Their Religious, Institutional and Intellectual Contexts*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press, 1996.
- Green, William A.: Periodization in European and World History. *Journal of World History* 3, 1, 1992, str. 13–53.
- Gregory, Derek: Presences and absences: time-space relations and structuration theory. V: David Held in John B. Thompson (ur.), *Social Theory of Modern Societies. Anthony Giddens and his Critics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, str. 185–214.
- Harvey, David: *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford in Cambridge: Blackwell, 2004.
- Heinrich, Michael: *Kritika politične ekonomije. Uvod*. Ljubljana: Sophia, 2013.
- Held, David in John B. Thompson (ur.): *Social Theory of Modern Societies. Anthony Giddens and His Critics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Hobsbawm, Eric. *Čas revolucije. Evropa 1789–1848*. Ljubljana: Sophia, 2010.
- Hollister, C. Warren in Judith M. Bennet: *Medieval Europe. A Short History*. New York: McGraw Hill, 2002.
- Huizinga, Johan: *Jesen srednjega veka*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2011.
- Jerše, Sašo in Kristina Lahl (ur.): *Endpunkte. Und Neuanfänge*. Köln: Böhlau, 2022.
- Jordheim, Helge: Against Periodization: Koselleck's Theory of Multiple Temporalities. *History and Theory* 51, 2, 2012, str. 151–171.
- Koselleck, Reinhart: *Pretekla prihodnost. Prispevki k semantiki zgodovinskih časov*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1999.
- Koselleck, Reinhard: *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concept*. Stanford: Stanford University Press, 2002.
- Krašovec, Primož: *Tujost kapitala*. Ljubljana: Sophia, 2021.
- Lafrance, Xavier in Charles Post (ur.): *Case Studies in the Origins of Capitalism*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Launius, Roger D.: What Are Turning Points in History, and What Were They for the Space Age? V: Steven J. Dick in Roger D. Launius (ur.), *Societal Impact of Spaceflight*. Washington: NASA, 2007, str. 19–39.

- Le Goff, Jacques: *Za drugačen srednji vek*. Ljubljana: ŠKUC – ZIFF, 1985.
- Le Goff, Jacques: *Medieval Civilization*. Oxford in Cambridge: Blackwell, 1990.
- Le Goff, Jacques: *Must We Divide History Into Periods?* New York: Columbia University Press, 2015.
- Leppin, Volker: *Martin Luter*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2017.
- Lotz-Heumann, Ute: The Concept of »Confessionalization«: a Historiographical Paradigm in Dispute. *Memoria y Civilización* 4, 2001, str. 93–114.
- Mann, Michael: *The Sources of Social Power I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Marks, Robert B.: *The Origins of the Modern World. A Global and Environmental Narrative from the Fifteenth to the Twenty-First Century*. Lanham, Boulder, New York in London: Rowman & Littlefield, 2020.
- Mayer, Arno: *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*. London in Brooklyn: Verso, 2010.
- Mazlish, Bruce: Ruptures in History. *Historically Speaking* 12, 3, 2011, str. 32–33.
- Mazzucato, Mariana: *Podjetniška država. Razkrinkavanje zmot o javnem in zasebnem sektorju*. Ljubljana: UMco, 2018.
- Mokyr, Joel: *The Enlightened Economy. An Economic History of Britain 1700–1850*. New Haven: Yale University Press, 2009.
- Piketty, Thomas: *A Brief History of Equality*. Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2022.
- Pomeranz, Kenneth: *The Great Divergence. China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2000.
- Pomian, Krzysztof: *Red časa*. Ljubljana: Krtina, 2010.
- Ridder, Klaus in Steffen Patzold (ur.): *Die Aktualität der Vormoderne. Epochenentwürfe zwischen Alterität und Kontinuität*. Berlin: Akademie Verlag, 2013.
- Rosa, Hartmut: *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press, 2015.
- Rossum, Dohrn-van Gerhard: *History of the Hour. Clocks and Modern Temporal Orders*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1996.
- Rutar, Tibor: *Sodobni zagovor historičnega materializma*. Ljubljana: Sophia, 2016.
- Rutar, Tibor: *Od klasične sociologije k mednarodni historični sociologiji. Izvori in narava modernosti*. Ljubljana: ŠKUC – ZIFF, 2017.
- Rutar, Tibor: *Capitalism for Realists. Virtues and Vices of the Modern Economy*. London in New York: Routledge, 2023.
- Sachs, Jeffrey D.: *The Ages of Globalization. Geography, Technology, and Institutions*. New York: Columbia University Press, 2020.
- Scott, Hamish (ur.): *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350–1750 I: Peoples and Place*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Scott, Hamish (ur.): *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350–1750 II: Cultures and Power*. Oxford: Oxford University Press, 2015.
- Scott, Hamish: Introduction: »Early Modern« Europe and the Idea of Early Modernity. V: Hamish Scott (ur.), *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350–1750 I: Peoples and Place*. Oxford: Oxford University Press, 2015, str. 1–33.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2. izdaja, »Prelom«. <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=prelom> (Dostop: februar 2024).
- Stearns, Peter N.: Periodization in World History: Challenges and Opportunities. V: Charles R. Weller (ur.), *21st-Century Narratives of World History*. London: Palgrave Macmillan, 2017, str. 83–109.

- Štuhec, Marko: Reformacijska gibanja v okviru evropskega 16. stoletja. *Slavia centralis* 1, 1, 2008, str. 5–20.
- Štuhec, Marko: Okvir in platno: Johan Huizinga in njegova *Jesen srednjega veka*. V: Johan Huizinga, *Jesen srednjega veka*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2011, str. 571–589.
- Štuhec, Marko: Znanje in razum v zgodnjem novem veku. V: Mojca Ferle in Irena Žmuc (ur.), *Knjiga. Znanje. Razum. Od protestantizma do razsvetljenstva (1500–1800)*. Ljubljana: Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2020, str. 30–47.
- Štuhec, Marko: Klare Trennlinien oder verschwommener Berührungsraum?. V: Sašo Jerše in Kristina Lahl (ur.), *Endpunkte. Und Neuanfänge*. Köln: Böhlau, 2022, str. 85–94.
- Teschke, Benno: *Mit o letu 1648*. Ljubljana: Sophia, 2021.
- Thompson, E.P.: Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism. *Past & Present* 38, 1967, str. 56–97.
- Tilly, Charles. *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1992*. Cambridge in Oxford: Blackwell, 1992.
- Vanwesenbeeck, Birger: Huizinga, Theorist of Lateness?. V: Peter Arnade, Martha Howell in Anton van der Lem (ur.), *Rereading Huizinga. Autumn of the Middle Ages, a Century Later*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2019, str. 245–258.
- Vovelle, Michele: *Kratka zgodovina francoske revolucije. Družbena gibanja in prelom mentalitet*. Ljubljana: Komunist, 1989.
- Wallace, Peter G.: *The Long European Reformation. Religion, Political Conflict, and the Search for Conformity, 1350–1750*. London: Palgrave Macmillan, 2012.
- Weller, Charles R. (ur.): *21st-Century Narratives of World History*. London: Palgrave Macmillan, 2017.
- Wickham, Chris (ur.): *Marxist History-writing for the Twenty First Century*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Wood, Ellen Meiksins: *The Origin of Capitalism. A Longer View*. London, Verso, 2002.
- Wood, Ellen Meiksins: *Svoboda in lastnina. Socialna zgodovina zahodne politične misli od renesanse do razsvetljenstva*. Ljubljana: Sophia, 2017.

SUMMARY

History Through the Lens of Periodization: The Concept of Late Premodernity

Robin Dolar

The article addresses the periodization of history, which is typically viewed as a marginal topic in historiography, as an independent subject of study.

In our view, the tripartite division into antiquity, the Middle Ages and modernity, which modern historiography inherited from fourteenth-century humanists, leads to a misleading way of understanding history. More specifically, the article focuses on the European Early Modern Age, the period that is typically understood as a mix of premodern characteristics, which include the dominance of subsistence agriculture, the persistence of the system of estates, and the prevalence of religious faith, as well as of modern characteristics, which include the first phase of globalization, the centralisation of political power, technological innovations such as print, compass and gunpowder, as well as new ideas of the Renaissance, the scientific revolution and the Enlightenment. How should we conceptualize this period? We approach this question in three parts.

In the first part, we discuss periodization on a general level. We argue that the focus of dividing history into periods should be the inherent heterogeneity of time, such as emphasized by Fernand Braudel. With this focus in mind, we discuss the notions that are needed for a systematic argumentation about periodization, which include the notion of turning-points; early, middle and late periods; the nature of subjective perceptions of time; and finally, we provide a criticism of what we understand as the flaws of existing descriptions of temporal aspects of societies.

The second part scrutinizes the concepts of premodernity and modernity. We approach these concepts from the perspective of historical materialism, focusing on the difference between precapitalist and capitalist societies that are singled out particularly in the work of Robert Brenner and his followers. We argue that we should understand societies on the basis of the ways they divide time between social actors, wherefore the difference between precapitalist and capitalist societies is so significant. Such a view of societies allows us to define premodernity and modernity as types of temporal relations and not simply as clusters of characteristics.

In the third part we finally turn to the analysis of the period of 1450–1750. We argue that this period is an extension of the premodern period in a temporal sense; consequently, it should be conceived as late premodernity. The basis of our argument is the fact that precapitalist societies remain the most prevalent types of social ties in this period, since England is the only budding capitalist society of this era (with the partial exception of the Netherlands).

Reconceptualizing the period of 1450–1750 as late premodernity represents an alternative to the tripartite division between antiquity, the Middle Ages, and the modern era because it emphasises how radically different the past two and a half centuries have been as compared with the rest of history. In a broader sense, the overarching claim of the article is that focusing on questions about periodization can offer a new perspective on the most important changes in human history.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 3-4 (170) | str. 263–512